

**TOSHKENT DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI HUZURIDAGI
PEDAGOG KADRLARNI QAYTA TAYYORLASH VA ULARNING
MALAKASINI OSHIRISH TARMOQ MARKAZI**

**HAYOT FAOLIYATI XAVFSIZLIGI
RIVOJLANISHINING HOZIRGI HOLATI
VA TENDENTSIYALARI**
moduli bo'yicha

O'QUV -USLUBIY MAJMUA

Toshkent-2023

Mazkur o‘quv – uslubiy majmua Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2023 yil 25 avgustdagi 391 - sonli buyrug‘i bilan tasdiqlangan o‘quv dastur asosida tayyorlandi.

Tuzuvchi: TDTU, “Hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrası dotsenti Xasanova O.T.

Taqrizchi: TDTU, “Hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrası professori,t.f.d. M.N. Musaev.

O‘quv – uslubiy majmua Toshkent davlat texnika universiteti Kengashining 2023 yil 27 sentyabrdagi 1 - sonli yig‘ilishida ko‘rib chiqilib, foydalanishga tavsiya etildi.

MUNDARIJA

I.	Ishchi dastur.....	5
II.	Modulni o‘qitishda foydalaniladigan interfaol ta’lim metodlari	12
III.	Nazariy materiallar	18
IV.	Amaliy mashg‘ulot materiallari.....	30
V.	Keyslar banki	68
VI.	Glossariy	44
VII.	Adabiyotlar ro‘yxati	50

I. ISHCHI DASTUR

Modulning maqsadi va vazifalari

Modulning maqsadi: qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi tinglovchilarini hayot faoliyati xavfsizligining zamonaviy tendensiyalari, ilmiy asoslari haqidagi bilimlarini takomillashtirish, loyihalarni tahlil qilish va qaror qabul qilish asoslari, ishlab chiqarishdagi ish joylari va zonalarini optimal loyihalash, zamonaviy jihozlarni hamda innovatsion texnologiyalar boshqarish paytida mavjud va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararli va shikastlovchi salbiy omillarini identifikatsiyalash hamda baholash bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirishdan iborat.

Modulning vazifalari:

- mamlakatimizda hayot faoliyati xavfsizligini rivojlanishining strategik masalalari va istiqbollarni o'rganish;
- hayot faoliyati xavfsizligida ilmiy tadqiqot uchun boy raqobatbardosh xavfsiz texnologiyalarni tahlil qilish;
- ishlab chiqarish sohalarida xavfsizlikga doir ilmiy tadqiqot ishlarini amalga oshirish uchun zamonaviy tadqiqot yo'nalishlarini o'rganish;
- ishlab chiqarishda hayot faoliyati xavfsizligidagi taraqqiyotining zamonaviy tendensiyalarini va innovatsion yechimlarini rejalashtirish;
- "Hayot faoliyati xavfsizligi rivojlanishining hozirgi holati va tendensiyalari" yo'nalishida qayta tayyorlash va malaka oshirish jarayonlarini fan va ishlab chiqarishdagi innovatsiyalar bilan o'zaro integratsiyasini ta'minlash.

Modul bo'yicha tinglovchilarning bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalariga qo'yiladigan talablar

"Hayot faoliyati xavfsizligi rivojlanishining hozirgi holati va tendensiyalari" modulini o'zlashtirish jarayonida amalga oshiriladigan masalalar doirasida:

Tinglovchi:

- Hayot faoliyati xavfsizligining zamonaviy tendensiyalarini va yangiliklarini;
- mehnatni muhofaza qilish xizmatini sifatini ta'minlashning zamonaviy va innovatsion usullarini;
- ishlab chiqarish tarmoqlarida innovatsiyalar va ilg'or texnologiyalarni;
- mamlakatimizda va jahonda mehnat muhofazasini rivojlanish yo'nalishlari, strategiyasi masalalari va istiqbollari haqidagi zamonaviy **bilimlarga ega bo'lishi**;
- ishlab chiqarish tarmoqlarida xavfsizlikni ta'minlashning zamonaviy usullaridan foydalanish;
- ish joylari va zonalarida texnologik jarayonlarida innovatsion texnologiyalardan foydalanish;
- zararli va shikastlovchi ishlab chiqarish omillarini inson hayoti va sog'lig'iga salbiy ta'sirini bartaraf etishga oid zamonaviy texnik yechimlar ishlab chiqish **ko'nikma va malakalariga ega bo'lishi**;

- inson hayoti va sog'lig'iga salbiy ta'sirini bartaraf etishga oid zamonaviy texnik yechimlarni amalga tadbiiq etish;
- innovatsion va ilg'or texnologiyalarni amaliyotga ongli tadbiiq etish
- sohadagi ilg'or xalqaro tajribalardan oqilona foydalanishga o'rgatish malakasini shakllantirish **kompetensiyalarini egalashi lozim.**

Modulni tashkil etish va o'tkazish bo'yicha tavsiyalar

“Hayot faoliyati xavfsizligi rivojlanishining hozirgi holati va tendentsiyalari” moduli ma'ruza va amaliy mashg'ulotlar shaklida olib boriladi.

Modulni o'qitish jarayonida ta'limning zamonaviy metodlari, pedagogik texnologiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari qo'llanilishi nazarda tutilgan:

- ma'ruza darslarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari yordamida prezentatsion va elektron-didaktik texnologiyalardan;
- o'tkaziladigan amaliy mashg'ulotlarda texnik vositalardan, ekspress-so'rovlar, test so'rovlari, aqliy hujum, guruhli fikrlash, kichik guruhlar bilan ishlash, kollokvium o'tkazish, va boshqa interaktiv ta'lim usullarini qo'llash nazarda tutiladi.

Modulning o'quv rejadagi boshqa modullar bilan bog'liqligi va uzviyligi

“Hayot faoliyati xavfsizligi rivojlanishining hozirgi holati va tendentsiyalari” moduli o'quv rejadagi quyidagi fanlar bilan bog'liq: Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi (tarmoqlar bo'yicha), “Hayotiy faoliyat xavfsizligi”, “Favqulodda vaziyatlar va fuqaro muhofazasi” va “Yong'in xavfsizligini ta'minlash asoslari”.

Modulning oliy ta'limdagi o'rni

“Hayot faoliyati xavfsizligi rivojlanishining hozirgi holati va tendentsiyalari” modulni o'zlashtirish orqali tinglovchilar mehnat muhofazasi bilan bog'liq masalalarni zamonaviy talablar darajasida hal etish usullarini, sohadagi ilg'or xalqaro tajribalardan oqilona foydalanishga o'rgatish malakasini shakllantirishga, amalda qo'llash va baholashga doir kasbiy kompetentlikka ega bo'ladigan mutaxassislarni tayyorlash oliy ta'limning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

MODUL BO'YICHA SOATLAR TAQSIMOTI

№	Modul tarkibi	Auditoriyadagi o'quv yuklamasi				
		Jami	Jumladan:			
			Nazariy	Amaliy	mashg'ulot	Kuchma mashg'ulot
1.	Hayot xavfsizligi sohasidagi normativ-huquqiy-me'yoriy hujjatlardagi o'zgarishlar. Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha	8	4	2	2	

	qabul qilingan asosiy qonunlar, standartlar, nizomlar, qoidalar va meyoriy hujjatlar tizimining taxlili.				
2.	Iqtisodiyot tarmoqlarida xavflarni baholash. Redagogik kasbiy faoliyatda, ishlab chiqarish jarayonlarida amalga oshiriladigan zamonaviy texnologiyalar orqali mavjud va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararli omillarini identifikatsiyalash hamda baholashni o'rgatish va kasbiy mahoratini oshirish; xavfsizlik bo'yicha xalqaro tashkilotlar hamda O'zbekiston Respublikasining Xalqaro xavfsizlik hamkorligida tutgan o'rni.	12	4	4	4
3.	Texnik tizimlardan xavfsiz foydalanishda zamonaviy texnik yechimlarni amalga tadbqiq etish. HFX ta'minlash mexanizmi - insonlarning bexatar yashashi va ishlashini xalqaro miqyosda ta'minlash: mehnat faoliyati xavfsizligi; fuqarolar xavfsizligi; favqulodda vaziyatlar xavfsizligi. "Yashil xudud" ga o'tish jarayoni ajratilayotgan investitsiya dinamikasi.	8	2	4	2
4.	Texnosfera xavf-xatarlardan himoya qilishning yangi usullari. Korxonalarda xavf-xatarlarga qarshi texnik qurilmalarning zamonaviy turlari. Sanoat korxonalarini xavf-xatarlardan himoyalashning zamonaviy usullari.	10	2	4	4
5.	Kasbiy xavflarni kamaytirish vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish. Ishchilarning hayoti xavfsizligi tahdid soladigan, ish joyidagi xavflar ta'sirlarini kamaytirish maqsadida zamonaviy shaxsiy va jamoa himoya vositalaridan oqilona foydalanish.	8	4	4	
Hammasi		46	16	18	12

NAZARIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1-mavzu: Hayot xavfsizligi sohasidagi normativ-huquqiy-me'yoriy hujjatlardagi o'zgarishlar.

Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qabul qilingan asosiy qonunlar, standartlar, nizomlar, qoidalar va meyoriy hujjatlar tizimining taxlili (4 soat).

2-mavzu: Iqtisodiyot tarmoqlarida xavflarni baholash.

Redagogik kasbiy faoliyatda, ishlab chiqarish jarayonlarida amalga oshiriladigan zamonaviy texnologiyalar orqali mavjud va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararli omillarini identifikatsiyalash hamda baholashni o'rgatish va kasbiy mahoratini oshirish; xavfsizlik bo'yicha xalqaro tashkilotlar hamda O'zbekiston Respublikasining Xalqaro xavfsizlik hamkorligida tutgan o'rni. (4 soat).

3-mavzu: Texnik tizimlardan xavfsiz foydalanishda zamonaviy texnik yechimlarni amalga tadbiiq etish.

HFX ta'minlash mexanizmi - insonlarning bexatar yashashi va ishlashini xalqaro miqyosda ta'minlash: mehnat faoliyati xavfsizligi; fuqarolar xavfsizligi; favqulodda vaziyatlar xavfsizligi. "Yashil xudud" ga o'tish jarayoni ajratilayotgan investitsiya dinamikasi. (2 soat).

4-mavzu: Texnosfera xavf-xatarlardan himoya qilishning yangi usullari.

Korxonalarda xavf-xatarlarga qarshi texnik qurilmalarning zamonaviy turlari. Sanoat korxonalarini xavf-xatarlardan himoyalashning zamonaviy usullari. Raqamli texnologiyalar tahlili va ularning imkoniyatlari (kiberxavfsizlik) (2 soat).

5-mavzu: Kasbiy xavflarni kamaytirish vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish.

Ishchilarning hayoti xavfsizligi tahdid soladigan, ish joyidagi xavflar ta'sirlarini kamaytirish maqsadida zamonaviy shaxsiy va jamoa himoya vositalaridan oqilona foydalanish. (4 soat).

AMALIY MASHG'ULOTLAR MAZMUNI

1- amaliy mashg'ulot: Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qabul qilingan asosiy qonunlar, standartlar, nizomlar, qoidalar va meyoriy hujjatlar tizimining zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali taxlili (Tushunchalar daraxti, Insert va b.) (2 soat).

2-amaliy mashg'ulot: HFX ta'minlash mexanizmi - insonlarning bexatar yashashi va ishlashini xalqaro miqyosda ta'minlashning zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali tahlili (Sabablar daraxti, FSMU va b.) (4 soat).

3-amaliy mashg'ulot: Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini boshqarish tizimini tashkil qilish, xavfsizlikni ta'minlanishi zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali taxlili («BBB», FSMU va b.) (4 soat).

4-amaliy mashg'ulot: Iqtisod tarmoqlaridagi mavjud xavf-xatarlardan himoyalashning zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali taxlili (Kaskad , Klaster va b.). (4 soat).

5-amaliy mashg'ulot: Zamonaviy shaxsiy va jamoa himoya vositalaridan oqilona foydalanishning zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali tahlili (Baliq skeleti, FSMU va b.) (4 soat).

O‘QITISH SHAKLLARI

Mazkur modul bo‘yicha quyidagi o‘qitish shakllaridan foydalaniladi:
Modulni o‘qitish jarayonida quyidagi ta’limning tashkil etish shakllaridan foydalaniladi:

- ma’ruza;
- amaliy mashg‘ulot.

O‘quv ishini tashkil etish usuliga ko‘ra:

- jamoaviy;
- guruhli (kichik guruhlarda, juftlikda);
- yakka tartibda

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining asarlari:

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 488 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo‘limizni qat’iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko‘taramiz. 1-jild. – T.: “O‘zbekiston”, 2017. – 592 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. 2-jild. –T.: “O‘zbekiston”, 2018. – 507 b.
4. Mirziyoev Sh.M. Niyati ulug‘ xalqning ishi ham ulug‘, hayoti yorug‘ va kelajagi farovon bo‘ladi. 3-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2019. – 400 b.
5. Mirziyoev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild.– T.: “O‘zbekiston”, 2020. – 400 b.

II. Normativ-huquqiy hujjatlar:

6. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–T.:O‘zbekiston, 2018.
7. O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentabrda qabul qilingan “Ta’lim to‘g‘risida”gi O‘RQ-637-sonli Qonuni.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevral “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi 4947-sonli Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 21 sentabr “2019-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini innovatsion rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5544-sonli Farmoni.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 may “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-son Farmoni.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 27 avgust “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining uzluksiz malakasini oshirish tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi PF-5789-sonli Farmoni.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabr “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini

tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5847-sonli Farmoni.

13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasi.

14. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 16 avgustdagi “Oliy ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 343-sonli Qarori.

15. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2015 yil 10 yanvardagi “Oliy ta’limning Davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi 2001 yil 16 avgustdagi “343-sonli qororiga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish haqida”gi 3-sonli qarori.

III. Maxsus adabiyotlar:

1. Yuldashev O.R. Mehnat muhofazasi maxsus kursi./ Darslik. –T.: “Tafakkur qanoti”, 2015. – 336 b.

2. Ibragimov E.I., Gazinazarova S., Yuldashev O.R. Mehnat muhofazasi maxsus kursi. Darslik.-T.: TIMI, 2014.-536 b.

3. Yuldashev O.R., Djabborova Sh.G., Xasanova O.T. Hayot faoliyati xavfsizligi. Darslik–T.:“Toshkent-Iqtisodiyot”,2014.– 268 b.

4. “Yong‘in xavfsizligi to‘g‘risida”gi qonun. O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari to‘plami. -T.: 2009 y., 40-son.

5. Azimov X.A. Bino va inshootlarda yong‘in xavfsizligi. O‘quv qo‘llanma. - T.: TAQI, 2004.

6. Yuldashev O.R., G‘ulomova G.M., Raxmatova D.M. Yong‘in xavfsizligi asoslari. Uslubiy qo‘llanma.-T.: TDTU, 2015.

7. Narziyev Sh.M., Kurbonov Sh.X. Hayot faoliyati xavfsizligi. O‘quv qo‘llanma–T.:“Yangi nashr”, 2019.– 234 b.

IV. Internet saytlar:

1. <http://edu.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi.

2. <http://lex.uz> – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

3. <http://bimm.uz> – Oliy ta’lim tizimi pedagog va rahbar kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish Bosh ilmiy-metodik markazi.

4. <http://ziyonet.uz> – Ta’lim portali Ziyonet.

5. <http://natlib.uz> – Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi.

6. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi xukumat portali.

7. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.

8. www.mintrud.uz – Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi sayti.

9. www.bilim.uz – OUMTV sayti.

O‘QITISH SHAKLLARI

Ta’limni tashkil etish shakllari aniq o‘quv material mazmuni ustida ishlayotganda o‘qituvchini tinglovchilar bilan o‘zaro harakatini tartiblashtirishni, yo‘lga qo‘yishni, tizimga keltirishni nazarda tutadi.

Modulni o‘qitish jarayonida quyidagi ta’limning tashkil etish shakllaridan foydalaniladi:

- ma’ruza;
- amaliy mashg‘ulot;
- mustaqil ta’lim.

O‘quv ishini tashkil etish usuliga ko‘ra:

- jamoaviy;
- guruhli (kichik guruhlarda, juftlikda);
- yakka tartibda.

Jamoaviy ishlash – Bunda o‘qituvchi guruhlarning bilish faoliyatiga rahbarlik qilib, o‘quv maqsadiga erishish uchun o‘zi belgilaydigan didaktik va tarbiyaviy vazifalarga erishish uchun xilma-xil metodlardan foydalanadi.

Guruhlarda ishlash – bu o‘quv topshirig‘ini hamkorlikda bajarish uchun tashkil etilgan, o‘quv jarayonida kichik guruxlarda ishlashda (2 tadan – 8 tagacha ishtirokchi) faol rol o‘ynaydigan ishtirokchilarga qaratilgan ta’limni tashkil etish shaklidir. O‘qitish metodiga ko‘ra guruhni kichik guruhlarga, juftliklarga va guruhlarora shaklga bo‘lish mumkin. Bir turdagi guruhli ish o‘quv guruhlari uchun bir turdagi topshiriq bajarishni nazarda tutadi.

Yakka tartibdagi shaklda – har bir ta’lim oluvchiga alohida- alohida mustaqil vazifalar beriladi.

II. MODULNI O‘QITISHDA FOYDALANILADIGAN INTREFAOL TA’LIM METODLARI

Hozirgi kunda O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yil 10-fevraldagi 20-son qarori bilan tasdiqlangan “Oliy ta’lim muassasalariga pedagog xodimlarni tanlov asosida ishga qabul qilish tartibi to‘g‘risida” Nizomi mavjud. Ammo, mamlaktimizda o‘tkazilayotgan islohatlar OTMda chuqur kasbiy bilimlarga, ilmiy yutuqlarga, ijodiy, ilmiy salohiyatga, yuksak intellektual qobiliyat va axloqiy fazilatlarga ega bo‘lgan, Kadrlar tayyorlash milliy dasturi talablari darajasida mutaxassislar tayyorlash bilan shug‘ullanishga munosib malakali pedagog kadrlarni tanlash uslubini yaratishni ham talab etmoqda. Bu borada ma’lum ishlar mutaxassislar tomonidan olib borilmoqda. Biz ham ushbu bitiruv ishi ko‘lamida o‘z takliflarimizni berishni lozim ko‘rdik.

6-jadvalda pedagog xodimlar faoliyatini baholashning yuqorida eslatilgan nizomga asosan hozirgi vaqtdagi baholash parametrlari berilgan.

6-jadval

Pedagog xodimlar faoliyatini baholash va natijalari haqidagi ma’lumotlarni taqdim etish bo‘yicha Yo‘riqnoma		
<i>T/r</i>	Ko‘rsatkichlar	Ball
O‘quv-metodik faoliyati (40 ball)		40
1	O‘qituvchilik faoliyati (20 ball):	20
1.1.	Nazariy bilimlarni, amaliy ko‘nikmalarni va o‘qitiladigai fanning zamonaviy tendensiyalarini egallaganlik darajasi (ochiq mashg‘ulotlar natijalari bo‘yicha).	8
1.2.	O‘qitish sifati darajasi (talabalardan so‘rab chiqish natijalari bo‘yicha).	5
1.3.	Talabalarning o‘qituvchining yo‘llanmasi (fani) bo‘yicha olimpiadalarda, har xil tanlovlar va ilmiy grantlardagi	7

	ishtiroki.	
2	Metodik ishlar (20 ball):	20
2.1.	Yil mobaynida oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi tomonidan nashr etilgan darsliklar va o'kuv qo'llanmalar.	8
2.2.	O'qitishda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi, o'kuv kursini va o'quv-taqdimot materiallarini ishlab chiqish.	7
2.3.	Uquv jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari va talabalar bilimlarini baholashning ilg'or usullari qo'llanilishi darajasi.	5
Tarbiyaviy faoliyati (20 ball)		20
3	Talabalar bilan tarbiyaviy ish bo'yicha tadbirlarda ishtirok etish: ma'naviy-ma'rifiy ishlar, sport klublari, ilmiy, ijodiy to'garaklar, madaniy tadbirlar va shu kabilar.	5
4	Talabalarning akademik guruhlarida kuratorlik.	6
5	Talabalarning o'qishdan tashqari bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishni tashkil etishdagi ishtiroki.	5
6	Idora, mintaqa doirasida bajariladigan jamoatchilik ishlari va oliy ta'limdan tashqari ishlar.	4
Ilmiy faoliyati (30 ball)		30
7	Ilmiy konferetssiyalar ishida ishtirok etish.	5
8	Ilmiy nashrlarda (shu jumladan xorijiy ilmiy nashrlarda) materiallar, monografiyalar e'lon qilish.	5
9	Xalkaro, ilmiy loyihalarga, xo'jalik shartnomalariga raxbarlik qilish yoki ularda ishtirok etish.	5
10	Patentlar va ixtirolar.	5
11	Katta ilmiy xodimlar-izlanuvchilarning dissertatsiya tadqiqotlariga ilmiy rahbarlik qilish.	5

12	Doktorlik dissertatsiyasi doirasida ilmiy tadqiqot olib borish.	5
Oliy ta'lim muassasasini rivojlantirishga qo'shgan ulushi (10 ball)		10
13	Boshqa ta'lim muassasalari: oliy ta'lim muassasalari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari bilan hamkorlikni mustahkamlashda ishtirok etish (o'qituvchanlik faoliyati va ular uchun bilimlar darajasini oshirish treninglarini tashkil etish).	3
14	Xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan ayirboshlash dasturlarida ishtirok etish va ularni tashkil etish.	4
15.	Yangi yo'nalishni, yangi kafedrani, laboratoriyani ochish ishida, Axborot-resurs markazining elektron bazasini to'ldirishda ishtirok etish.	3
Shaxsiy fazilatlari (10 ball)		10
16.	Ilmiy daraja va ilmiy unvon.	3
17.	Malaka oshirish kurslaridan o'tish.	2
18.	Xorijiy tillarni egallaganlik, materiallarni ishlab chiqish va fanni o'qitishda ulardan amalda foydalanish.	2
19.	Xorijiy ta'lim muassasalari va ilmiy muassaslarda stajirovkadan o'tish.	3
JAMI (eng ko'p ball - 110)		110

Yuqoridagi jadvalda faoliyatning ajratib ko'rsatilgan turlari, ularga beriladigan ballar o'zgartirishni talab etishni anglatadi. Bu o'zgartirishlarni kafedra a'zolari – professor-dotsentlar va katta o'qituvchi-assistenlar bo'yicha alohida-alohida ko'rib chiqamiz (7,8-jadvallar).

Professorlar, dotsentlar faoliyatini baholash - KPI

<i>T/r</i>	Ko'rsatkichlar	Ball
O'quv-metodik faoliyati (30 ball)		40
1	O'qituvchilik faoliyati (10 ball):	10
1.1.	O'qitish sifati darajasi (talabalardan so'rab chiqish natijalari bo'yicha).	5
1.2.	Talabalarning o'qituvchining yo'llanmasi (fani) bo'yicha olimpiadalarda, har xil tanlovlar va ilmiy grantlardagi ishtiroki.	5
2	Metodik ishlar (20 ball):	20
2.1.	Yil mobaynida oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi tomonidan nashr etilgan darsliklar va o'quv qo'llanmalari.	20
Tarbiyaviy faoliyati (10 ball)		10
3	Talabalar bilan tarbiyaviy ish bo'yicha tadbirlarda ishtirok etish: ma'naviy-ma'rifiy ishlar, sport klublari, ilmiy, ijodiy to'garaklar, madaniy tadbirlar va shu kabilar.	5
6	Idora, mintaqa doirasida bajariladigan jamoatchilik ishlari va oliy ta'limdan tashqari ishlar.	5
Ilmiy faoliyati (50 ball)		50
7	Ilmiy konferetssiyalar ishida ishtirok etish.	6
8	Ilmiy nashrlarda (shu jumladan xorijiy ilmiy nashrlarda) materiallar, monografiyalar e'lon qilish.	12
9	Xalkaro, ilmiy loyihalarga, xo'jalik shartnomalariga raxbarlik qilish yoki ularda ishtirok etish.	12
10	Patentlar va ixtirolar.	10
11	Katta ilmiy xodimlar-izlanuvchilarning dissertasiya	5

	tadqiqotlariga ilmiy rahbarlik qilish.	
12	Doktorlik dissertasiyasi doirasida ilmiy tadqiqot olib borish.	5
Oliy ta'lim muassasasini rivojlantirishga qo'shgan ulushi (10 ball)		10
13	Boshqa ta'lim muassasalari: oliy ta'lim muassasalari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari bilan hamkorlikni mustahkamlashda ishtirok etish (o'qituvchanlik faoliyati va ular uchun bilimlar darajasini oshirish treninglarini tashkil etish).	5
14	Xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan ayirboshlash dasturlarida ishtirok etish va ularni tashkil etish.	5
JAMI (eng ko'p ball - 100)		100

8-jadval

Katta o'qituvchilar, assistentlar faoliyatini baholash - KPI

<i>T/r</i>	Ko'rsatkichlar	Ball
O'quv-metodik faoliyati (30 ball)		30
1	O'qituvchilik faoliyati (20 ball):	15
1.1.	Nazariy bilimlarni, amaliy ko'nikmalarni va o'qitiladigai fanning zamonaviy tendensiyalarini egallaganlik darajasi (ochiq mashg'ulotlar natijalari bo'yicha).	5
1.2.	O'qitish sifati darajasi (talabalardan so'rab chiqish natijalari bo'yicha).	5
1.3.	Talabalarning o'qituvchining yo'llanmasi (fani) bo'yicha olimpiadalarda, har xil tanlovlar va ilmiy grantlardagi ishtiroki.	5
2	Metodik ishlar (20 ball):	15
2.1.	Yil mobaynida oliy ta'lim muassasasi o'qituvchisi tomonidan nashr etilgan o'quv-uslubiy ko'rsatmalar.	5
2.2.	O'qitishda kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish darajasi, o'kuv kursini va o'quv-taqdimot materiallarini ishlab	5

	chiqish.	
2.3.	Uquv jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari va talabalar bilimlarini baholashning ilg'or usullari qo'llanilishi darajasi.	5
Tarbiyaviy faoliyati (20 ball)		20
3	Talabalar bilan tarbiyaviy ish bo'yicha tadbirlarda ishtirok etish: ma'naviy-ma'rifiy ishlar, sport klublari, ilmiy, ijodiy to'garaklar, madaniy tadbirlar va shu kabilar.	10
6	Idora, mintaqa doirasida bajariladigan jamoatchilik ishlari va oliy ta'limdan tashqari ishlar.	10
Ilmiy faoliyati (30 ball)		30
7	Ilmiy konferetssiyalar ishida ishtirok etish.	6
8	Ilmiy nashrlarda (shu jumladan xorijiy ilmiy nashrlarda) materiallar, monografiyalar e'lon qilish.	6
9	Xalkaro, ilmiy loyihalarga, xo'jalik shartnomalariga raxbarlik qilish yoki ularda ishtirok etish.	6
10	Patentlar va ixtirolar.	6
12	Doktorlik dissertasiyasi doirasida ilmiy tadqiqot olib borish.	6
Oliy ta'lim muassasasini rivojlantirishga qo'shgan ulushi (10 ball)		10
13	Boshqa ta'lim muassasalari: oliy ta'lim muassasalari, akademik litseylar va kasb-hunar kollejlari bilan hamkorlikni mustahkamlashda ishtirok etish (o'qituvchanlik faoliyati va ular uchun bilimlar darajasini oshirish treninglarini tashkil etish).	5
14	Xorijiy oliy ta'lim muassasalari bilan ayirboshlash dasturlarida ishtirok etish va ularni tashkil etish.	5
Malaka oshirish va stajirovkalar (10 ball)		10
17.	Malaka oshirish kurslaridan o'tish.	4
19.	Xorijiy ta'lim muassasalari va ilmiy muassaslarda stajirovkadan	6

o‘tish.	
JAMI (eng ko‘p ball - 100)	100

Biz taklif qilayotgan baholash parametrlari mazmuni quyidagicha: avvalambor, baholashda professor-o‘qituvchilarni turi bo‘yicha ajratilgan, ya’ni fan doktori, professor va yosh assistent faoliyatini bitta shkala bo‘yicha baholash – metodik xatodir. Ikkinchidan, ayrim faoliyat turi, masalan, 18 punktdagi “Xorijiy tillarni egallaganlik, materiallarni ishlab chiqish va fanni o‘qitishda ulardan amalda foydalanish” olib tashlandi. Bunga sabab ayrim faoliyat turlari bir necha marta baholanish hollari mavjud, masalan, 1.2 punktdagi “O‘qitish sifati darajasi (talabalardan so‘rab chiqish natijalari bo‘yicha)” faoliyat turi yuqorida ko‘rsatilgan 18 punktdagi faoliyatni qamrab oladi (6-jadval) va h.k.

III. NAZARIY MATERIALLAR

1-mavzu: HAYOT XAVFSIZLIGI SOHASIDAGI NORMATIV-HUQUQIY-ME'YORIY HUJJATLARDAGI O'ZGARISHLAR.

Reja:

1. Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qabul qilingan asosiy qonunlar, standartlar;
2. Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta'minlash bo'yicha qabul qilingan asosiy nizomlar, qoidalar va meyoriy hujjatlar.

Tayanch so'zlar: O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi, mehnatni muxofaza qilish, standart, metrologiya, favqulodda vaziyatlar, fuqaro muhofazasi, xavfli ishlab chiqarish ob'ektlar, yong'in xavfsizligi, nizomlar, qoidalar.

Nazariy qism

O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasida Respublika (30.04.2023) fuqarolari sog'ligini muhofaza qilish huquqiga ega. Konstitusiya asosiy qonun. Insonning hayoti, yashashga bo'lgan huquqi Konstitusiya bilan muhofaza qilinadi. Har qanday mustaqil davlat singari O'zbekiston o'z xavfsizligini ta'minlash muhim masala ekanligini hech qachon unutmaydi. Davlat o'z xavfsizligini ta'minlash bilan xalq xavfsizligini o'ylaydi.

O'zbekiston Respublikasining mehnat kodeksi 1995 yil 21 dekabrda qabul qilindi va u 1996 yil aprel oyidan boshlab amalda kuchga kirdi. Ushbu kodeksda ko'rsatilishicha xavfsizlik texnikasiga, ishlab chiqarish sanitariyasiga, yong'in chiqishidan saqlanishga va mehnat muhofazasining boshqa qoidalariga rioya etish yuzasidan ishchi va xizmatchilarga yo'l-yo'riqlar berish, shuningdek, xodimlarning mehnat muhofazasiga doir qo'llanmalarda ko'rsatilgan hamma talablarga amal qilishi ustidan doimiy nazorat o'rnatish ma'muriyat zimmasiga yuklanadi.

"Mehnatni muxofaza qilish tug'risida" (6.05.1993y, 22.09.2016y) bu konun ishlovchilarning mehnatini v sog'ligini ta'minlashga, ishlab chikarish usulidan va mulkchilik shaklidan kat'iy nazar mehnat muxofazasini tashkillashtirishning yagona tartibini urnatishga karatilgan.

Bu borada, yalpi safarbarlik bilan tashkilotlarda mehnat xavfsizligiga doir barcha qaror va hujjatlarni tahlil qilish, kelgusida mehnat xavfsizligi darajasini ko'tarish, ish yuritishda texnika xavfsizligi mashg'ulotlarini o'tkazish, mehnat muhofazasi ishlarini tashkil etish, o'quv yurtlari o'qituvchilari, talabalari, xizmatchi va ishchilari o'rtasida shikastlanishning oldini olish hamda davlat standarti masalalari talablariga rioya etish maqsadida «Mehnatni muhofaz qilish to'g'risida» Qonunning qabul qilinganligi maqsadga muvofiq bo'lib, bu sohadagi barcha chora-tadbirlar aynan qonun asosida talabetiladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining **1996 yil 11 apreldagi 143-sonli** «O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligining faoliyatini tashkil etish masalalari to'g'risida»gi qarori. Ushbu qarorda O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi to'g'risidagi Nizom va uning tuzilmasi to'g'risida so'z yuritilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining **1997 yil 23 dekabrda 558-sonli** «O'zbekiston Respublikasi favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi (FVDT) to'g'risida»gi qarori. FVDT boshqaruv organlari, Respublika va mahalliy hokimiyat organlarini, aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlarda himoya qilish masalalarini hal etish vakolatiga kiradigan korxonalar va muassasalarning kuch va vositalarini birlashtiradi hamda favqulodda vaziyatlarning oldini olish va bartaraf etish sohasidagi tadbirlarni tashkil etish va amalga oshirish, ular yuzaga kelganda aholi xavfsizligini atrof-tabiiy muhitni muhofaza qilish hamda tinchlik va harbiy davrda davlat iqtisodiyotiga zararni kamaytirishni ta'minlashga mo'ljallangan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining **1998 yil 27 oktyabrda 455-sonli** «Texnogen, tabiiy va ekologik tushdagi favqulodda vaziyatlarning tavsifi to'g'risida»gi qarori.

Qarorda O'zbekiston Respublikasi hududida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan barcha favqulodda vaziyatlar kelib chiqish xarakteriga va o'lchamlariga ko'ra tasniflab berilgan. SHu qarorlardan kelib chiqqan holda alablarga muvofiq fuqarolarni favqulodda vaziyat yuz berganda sarosimaga va tushkunlikka tushmaslikk, aniq tadbirlarni bajarishda dadil, qat'iy hatti harakatlar qilishga ruhan, ma'nan, jismonan va moddiy jihatdan tayyorlab borish bizning doimiy va insoniylik burchimiz ekanligini unutmasligimiz kerakligini uqitirib o'tdilar.

«Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish to'g'risida»gi qonun favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish sohasidagi asosiy hujjatlardan biri hisoblanadi. Qonun 5 ta bo'lim va 27 moddadan iborat bo'lib, ular mantiqan aholini va hududlarni favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish muammolarining mohiyatini ochib beradi.

O'zbekiston Respublikasining «Fuqaro muxofazasi to'g'risida» gi qonun fuqaro muhofazasi sohasidagi asosiy vazifalarni, ularni amalga oshirishning huquqiy asoslarini, davlat organlarining, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarning vakolatlarini O'zbekiston Respublikasi fuqarolarning huquqlari va majburiyatlarini, shuningdek fuqaro muhofazasi kuchlari va vositalarini belgilaydi. Qonun 5 bo'lim va 23 moddadan iborat.. Qonunning 16 va 18-moddalarida umumta'lim maktablari, akademik liseylar, kasb-hunar kollejlari, oliy o'quv yurtlarida, ishlab chiqarish va turar joylarda aholini favqulodda vaziyatlarda harakat qilishga o'rgatish va fuqaro muhofazasi sohasi bo'yicha o'qitish umumiy va majburiydir, deb ta'kidlangan.

«Gidrotexnika inshootlari xavfsizligi to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi qonunning asosiy maqsadi gidrotexnika inshootlarini loyihalashtirish, qurish, foydalanishga topshirish, rekonstruksiya qilish havfsizlikni ta'minlashdan iborat.

«*Radiosiyaviy xavfsizlik to'g'risida*» gi qonun alohida o'rin tutadi. Ushbu qonunning maqsadi radiosiyaviy xavfsizlikni fuqarolar hayoti, sog'lig'i va mulki, shuningdek, atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlash bilan bog'liq munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Ushbu qonun 5 bo'lim va 28 moddadan iborat bo'lib, ularda asosiy tushunchalarga ta'rif berilgan, radiosiyaviy xavfsizlikni tartibga solish, radiosiyaviy xavfsizlikni ta'minlashga quyiladigan talablar, radiosiyaviy avariya sodir bo'lganda radiosiyaviy xavfsizlikni ta'minlash kabi masalalar ko'rib chiqilgan. «Radiosiyaviy xavfsizlikni ta'minlashga doir talablar» III bo'limda (12-22-moddalar) keltirilgan.

«*Terrorizmga qarshi kurash to'g'risida*»gi qonunni Respublikamiz hukumati aholi xavfsizligini ta'minlash uchun 2000 yil 15 dekabrda qabul qildi. Oxirgi vaqtlarda yuzaga kelgan ayrim vaziyatlar Respublikamiz hududida terroristik aktlar ham sodir bo'lishi mumkinligini ko'rsatib berdi. Qonun davlat organlarining terrorizmga qarshi kurash sohasidagi vakolatlari, terrorchilikka qarshi operatsiyaning o'tkazilishi, terrorchilik harakati oqibatida yetkazilgan zararni qoplash va jabrlangan shaxslarning ijtimoiy rehabilitatsiya hamda terrorizmga qarshi kurashda ishtirok etayotgan shaxslarning huquqiy va ijtimoiy muhofazasi masalalarini o'z ichiga oladi.

«*Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklaridan majburiy davlat ijtimoiy sug'urtasi to'g'risida*» gi qonunning maqsadi ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklaridan majburiy davlat ijtimoiy sug'urtasi sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan iborat.

Standartlar, nizomlar, qoidalar va meyoriy hujjatlar. Mexnatni muxofaza qilish buyicha konunlarni rivojlantirish uchun davlat kumitalari, vazirliklar va muassasalar xar xil me'yoriy xujjatlarni markaziy kasaba uyushmalari bilan kelishilgan xolda ishlab chikishadi va amalga tadbik qilishadi. Qo'llanish soxaiga karab mexnat muxofazasi me'yor va koidalari umumiylarga va tarmokiylarga bulinadi. Umumiy me'yor va koidalar xalk xujaligining xamma tarmoklari uchun bir xil bulgan eng zarur Mexnat muxofazasi talablarini belgilaydi, masalan: QMQ, SHNQ; SanQvaN O'zR; EUQ (PEU)va x.k. Tarmoqiy me'yor va qoidalar xalq xo'jaligining ma'lum bir tarmog'ida qo'llaniladi va shu tarmoqqa xos bo'lgan mehnat muhofazasi talablarini o'z ichiga oladi.

Nazorat savollari

1. Hayot faoliyati xavfsizligining huquqiy asosini nimalar tashkil etadi?
2. Hayot faoliyati xavfsizligi bo'yicha huquqiy va me'yoriy hujjatlarning umumiy turlariga nimalar kiradi?
3. Hayot faoliyati xavfsizligi bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyaning qaysi moddalarida keltirib o'tilgan?
4. «Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida»gi qonun qachon qabul qilingan va uning bo'limlarida qanday fikrlar keltirilgan?

5. Qomusimizning qaysi moddalari favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish asosini tashkil etadi?

6. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasida Fuqarolar muhofazasi masalalari qanday o'rin egallaydi?

7. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi tomonidan aholi xavfsizligini ta'minlashga qaratilgan qanday qonunlar qabul qilingan?

8. Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlardan muhofaza qilish qonunini mohiyatini tushuntiring?

9. «Fuqaro muhofazasi to'g'risida»gi qonunga qanday vazifalar, huquqiy asoslar, vakolatlar, huquq va majburiyatlar to'g'risida so'zboradi.

10. O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi vakolati, huquqlari nimalardan iborat?

11. «O'zbekiston Respublikasi favqulodda vaziyatlarda ularning oldini olish va harakat qilish davlat tizimi» to'g'risidagi qaror mohiyati nimadan iborat.

12. Muhofaza masalalariga qaratilgan qanday qonunlar mavjud?

13. Fuqaro muhofazasi to'g'risidagi qonunning asosiy maqsadi nimadan iborat?

. 2-mavzu: IQTISODIYOT TARMOQLARIDA XAVFLARNI BAHOLASH.

Reja:

1. Redagogik kasbiy faoliyatda, ishlab chiqarish jarayonlarida amalga oshiriladigan zamonaviy texnologiyalar orqali mavjud va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan zararli omillarini identifikatsiyalash hamda baholashni o'rgatish va kasbiy mahoratini oshirish;;

2. Xavfsizlik bo'yicha xalqaro tashkilotlar hamda O'zbekiston Respublikasining Xalqaro xavfsizlik hamkorligida tutgan o'rni.

Tayanch so'zlar: davlat hokimiyati, organlari, birlashmalari, tashkilotlari, jamoat birlashmal, vakolatlai, funksiyalar, metodlari

Nazariy qism

HFX davlat boshqaruvi – fuqarolarni bexatar yashash darajasini ta'minlovchi davlat organlari vakolatlari, funksiyalari va uni amalga oshirish yo'llari tizimi.

O'zbekistonda HFX boshqaruvi: davlat hokimiyati, organlari, birlashmalari, tashkilotlari, jamoat birlashmalri hamda ularning bexatar yashash darajasini ta'minlashdagi vakolatlari, funksiyalari va metodlari tizimi.

HFX milliy boshqaruvi – fuqarolarni bexatar yashash darajasini ta'minlashga oid ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish vositasi.

Davlatning HFX boshqaruvi — o'z vakolat doirasida davlat boshlig'i, hokimiyati, ijro etuvchi davlat organlari va ularning hayot faoliyati xavfsizligi munosabatlarini tartibga solishdagi faoliyati.

O'zbekiston Respublikasi hududida HFX ta'minlash - davlatning markaziy organlarining tegishli boshqaruvi.

Muayyan ma'muriy-hududiy birliklarda HFX ta'minlash - umumiy ko'rinishdagi mahalliy HFX boshqaruvi.

Davlatning maxsus HFX boshqaruvi – davlatning ixtisoslashtirilgan organlarini HFXni ta'minlashdagi vakolatlari, funksiyalari va amalga oshirish usullari tizimi.

Jamoat boshqaruvi – shahar, shaharcha, qishloq va ovuldagi mahalla fuqarolarining yig'ini (vakillar yig'ilishi) o'z xavfsizlik manfaatlaridan, urf-odat qoidalaridan va bexatar yashashdan kelib chiqqan shholda, vakolat doirasida mustaqil faoliyat yuritishi.

Nodavlat notijorat tashkilotlarida HFX — jismoniy va (yoki) yuridik shaxslar tomonidan ixtiyoriylik asosida tashkil etilgan, daromad (foyda) kelishni o'z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olmagan hamda olingan daromadlarni (foydani) o'z qatnashchilari (a'zolari) o'rtasida taqsimlaydigan o'zini o'zi boshqarish tashkilotining insonlarni bexatar yashash darajasini ta'minlashdagi vakolatilari, funksiyalari va uni amalga oshirish usullari tizimi.

HFX tarkibiga kiruvchi sub'ektlar: korxonalar; tashkilotlar va muassasalar.

Korxonona – yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan iqtisodiyotning xilma-xil turlari (mahsulotlar va tovarlar ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish hamda ishlarni bajarish) bilan shug'ullanib mustaqil xo'jalik faoliyatini yurituvchi ijtimoiy munosabat sub'ekti.

Tashkilot – yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan guruhlarining mehnat va majburiyatlar taqsimoti hamda boshqaruv tuzilmasi asosida u yoki bu turdagi vazifalarni hal etish uchun tuzilgan ijtimoiy munosabat sub'ekti. Ular tijorat yoki notijorat shaklda tuziladi hamda ichki tartib-intizomga asoslangan muvofiqlashtirish faoliyatini ta'minlash uchun tashkillashtiriladi.

Muassasa – yuridik shaxs huquqiga ega bo'lgan o'zini o'zi to'la yoki qisman moliyalashtiradigan boshqaruv, ijtimoiy-madaniy, jumladan ta'lim yoki boshqa notijorat vazifalarni amalga oshiruvchi ijtimoiy munosabat sub'ekti.

HFX ahamiyati – muassasa, korxonona, tashkilot, birlashma doirasida insonlarni bexatar faoliyat yuritishlarini ta'minlashni boshqarish qanday funksiyalarni bajarishi yoki uni global, regional, milliy va lokal miqyosda tutgan o'rni.

HFX maqsadi va vazifalari - muassasa, korxonona, tashkilot kabi doirasida insonlarni bexatar faoliyat yuritishlarini ta'minlashni boshqarishdan maqsad va vazifalar.

Boshqaruv tizimi - boshqarishning tarkibiy qismlarining ma'lum bir qonununiyatlarga asoslangan tarzda ierarxik joylashuvi:

- korxonona, tashkilot, muassasa, birlashmaning davlat va jamiyatning hayot faoliyatini barqaror ta'minlashdagi roli;

- ishtirokchilarining operativ, taktik va strategik boshqaruvning maqsadi va vazifalarini aniqlash;

- qo'yilgan maqsadga erishish jarayonini monitoring hamda tahlil qilish uchun samaradorlikning asosiy ko'rsatgichlarini to'g'ri tanlash;

- ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, ta'lim va tarbiya berish kabi jarayonlarni

HFX nuqtai nazardan tuzilishini aniqlash;

- boshqaruv qismlarining tuzilmasini tashkillashtirish;
- axborot bilan ta'minlash tizimi va sifatining borligini aniqlash;
- tegishli qarorlarni qabul qilish va ish yuritishni tadqiq qilishga doir metodlarni bilish;

- moddiy va moliyaviy ta'minot va h.k.

HFX boshqaruvini, albatta, zamonaviy axborot-kommunikasion vositalarni hamda huquqiy demokratik davlatda amaldagi qonunchilikdan chetga chiqmagan holda amalga oshirish kerak.

HFX ni boshqarishning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ob'ekt holatining tahlili va bahosi;
- ob'ekt holatining tahlili va hisoboti;
- boshqarishning tadbirlari;
- boshqariluvchi va boshqaruvchi tizimlarni tashkil qilish;
- boshqarishning tashkiliy ishlarini nazorat qilish va tekshirish tizimini yaratish;
- tadbirlarning ta'sir qilishini, foydasini aniqlash;
- rag'batlantirish.

HFXni boshqarish vositalarini quyidagi jihatlarga ajratish mumkin: fizologik, psixologik, ijtimoiy, tarbiyaviy, ergonomik, ekologik, ommani o'qitish; xavfsiz xulq madaniyatini tarbiyalash; kasbiy o'qitish; kasbiy tanlash; boshqarish subyektiga psixologik ta'sir qilish; dam olish va ishlash rejimlarini ratsionallashtirish; jamoa himoyalanihning texnik va tashkiliy vositalari; shaxsiy himoya vositalari; yengillik va kompensatsiya to'lovlari tizimi va boshqalar, tibbiy, texnik, tashkiliy-operativ, huquqiy va iqtisodiy.

HFXni boshqarishning vositalari: halq ommasini o'qitish, kasbiy tanlash, boshqarish subyektiga psixologik ta'sir qilish; dam olish, ishlash rejimlarini ratsionallashtirish; jamoa himoyalanihning texnik va tashkiliy vositalari; shaxsiy himoya vositalari; yengillik va kompensatsiya to'lovlari tizimi va boshqalar.

Nazorat savollari

1. Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini boshqarish tizimi nimadan iborat?
2. Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini boshqarish tizimining asosiy tushunchalari.
3. Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini boshqarish tizimini mablag' bilan ta'minlash.
4. Mehnat muhofazasini yaxshilash bo'yicha tuziladigan tadbirlariga nimalar kiradi?
5. Mehnatni muhofaza qilishni moliyaviy ta'minlash nima hisobiga amalga oshiriladi.

3-mavzu: TEXNIK TIZIMLARDAN XAVFSIZ FOYDALANISHDA ZAMONAVIY TEXNIK YECHIMLARNI AMALGA TADBIQ ETISH.

Reja:

1. HFX ta'minlash mexanizmi - insonlarning bexatar yashashi va ishlashini xalqaro miqyosda ta'minlash: mehnat faoliyati xavfsizligi; fuqarolar xavfsizligi; favqulodda vaziyatlar xavfsizligi. ;
2. "Yashil xudud" ga o'tish jarayoni ajratilayotgan investitsiya dinamikasi.

Tayanch so'zlar: komissiya, muammo, infratuzilma, prinsip, nizol, muhit, xavfsizlik, mexanizm, ob'ekt, monitoring, nazorat, ekspertiza, global, regional, milliy, mahalliy, lokal.

Nazariy qism

1970 yillar atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadida davlat boshqaruv organlariga ekologik nazorat funksiyasi beriladigan bo'ldi. Ushbu nazorat korxonalarida turli shakl va ko'rinishdagi moslama qurilmalarni o'rnatishga, ya'ni zavod va fabrikalarning *quvirlaridan chiqayotgan chiqindilarni* tekshirib borish va tegishli javobgarlikga tortish nuqtai nazardan qaraladi. Bu holat atrof-muhitni ifloslantirish korxonalar uchun juda qimmatga tusha boshladi. Natijada korxonalarni ichki ekologik korporativ boshqaruv tizimini joriy qilindi. Lekin, ushbu majburiy choralar katta samara bermadi, ya'ni "Quvirning oxiri" ko'rinmay qoldi.

1983 yil BMTning Xalqaro atrof-muhitni muhofaza qilish va rivojlanish komissiyasi tuzildi va unga "Brundtland komissiyasi" deb nom berildi, chunki komissiya raisi etib Norvegiyalik davlat va jamoat arbobi Gro Xarlem Bruntland saylandi. U 1987 yil BMT Sammitida "Bizning umumiy kelajagimiz" mavzusidagi ma'ruzasini qildi. Ma'ruzada G.X.Brundtland iqtisodiyot kishilarning qonuniy ehtiyojlarini qondirishi kerak, lekin uning o'sish chegarasi planetamizning ekologik imkoniyatlaridan oshib ketmasligi lozim, degan talabni butun dunyo hamjamiyati oldiga qo'ydi. Natijada, 1980 yillarda o'zini o'zi ekologik korporativ boshqarish funksiyasi yuzaga keldi. *Rivojlangan mamlakatlarda* "CHiqindisiz texnologiyalar"ga asoslangan iqtisodiyot paydo bo'la boshladi.

1992 yilning iyunida Braziliyaning Rio-de-Janeyro bo'lib o'tgan xalqaro konferensiyada 179 ta davlatdan kelgan yuqori martabali rahbarlar Yer planetasi muammolariga bag'ishlangan qiziqarli va unumli uchrashuvlari natijasida 700 betlik "XX I asr kun tartibi"ni qabul qildilar. XXI asrga kelib "Barqaror rivojlanish konsepsiyasini", ya'ni iqtisodiyot rivojlanish, ijtimoiy muhofazalash, ekologik xavfsizlikni ta'minlashning yagona amalga oshiruvchi jarayon ekanligi tan olindi. 2010 yil O'zR Birinchi Prezidenti I.Karimov ham o'zining BMTning Minglik rivojlanishga bag'ishlangan Sammitida qilgan ma'ruzasida ushbu konsepsiyani ma'qulladi va O'zbekiston ham ushbu jarayonga faol kirisha borishni ta'kidladi.

Rossiyada miqyosida ham bu borada bir qancha ishlar amalga oshirilmogda. Masalan, 2001 yil 26 dekabrda birinchi marta “Atrof muhitni himoya qilish to’g’risida”gi 7-farmoni qabul qilingan. Ushbu farmonga asosan atrof muhitni himoya qilish bo’yicha davlat siyosatining asosiy tadbirlarini mehnat qonunchiligi asosida belgilab bergan. 2001 yil 27 dekabrda hukumatning “Rossiyani ekologik va tabiiy resurslari to’g’risida”gi qarori chiqqan. Ushbu qarorga asosan, maqsadli federal dastur tayyorlanib, kerakli chora-tadbirlar ishlab chiqilgan.

Hayot faoliyati xavfsizligiga oid muammolar va ularning yechimlari

HFX xalqaro boshqaruvi – insoniyatni Yer planetasida bexatar va davlatlarning barqaror rivojlanishini ta’minlovchi korporativ munosabat sub’ektlariga qo’yilgan xalqaro huquq prinsiplari, normalari va munosabatlari tizimi.

O’zbekistonning XFX oid siyosati — davlatning fuqarolarni bexatar yashashlarini ta’minlashga doir olib borayotgan ichki va tashqi faoliyat majmui va natijalari.

HFX prinsiplari —insonlarni bexatar yashash va mehnat qilishlarini ta’minlashning yo’naltiruvchi qoidalari.

Xalqaro miqyosda HFX ta’minlash — har qanday muhitlar faoliyat darajasini barcha insoniyat uchun yetarli darajada ushlab turuvchi xalqaro munosabatlar qoidalari global va regional miqyosda amalga oshirish.

Har qanday muhitlarni xalqaro-huquqiy muhofaza qilish manbalari — korporativ miqyosda HFXni insonlarni yashash huquqini ta’minlaydigan butun dunyo hamjamiyati sub’ektlarining xohish va irodalari aks etgan xalqaro huquqiy-normativ hujjatlar tizimi.

Xalqaro universal tashkilot — faoliyat doirasiga ko’ra kompleks, jumladan HFX xavfsizlik masalalarini global miqyosda xalq etuvchi xalqaro tashkilot.

Xalqaro regional tashkilot — faoliyat doirasiga ko’ra kompleks, jumladan HFX xavfsizlik masalalarini mintaqaviy miqyosda xalq etuvchi xalqaro tashkilot.

Xalqaro iqtisodiy javobgarlik — texnotizimlarga yetkazilgan zararni qoplash uchun xalqaro munosabat sub’ektlarini xalqaro jamg’armalarga tushiradigan badal to’lovlari.

Xalqaro huquqiy javobgarlik — texnotizimlardan foydalanish natijasida atrof-muhitga yetkazilgan zararni qoplash yuzasidan xalqaro huquq sub’ektlariga qo’llaniladigan noqulay moddiy yoki siyosiy sharoitlarning majburiy kechinmasi

Nazorat savollari

1. Nechanchi yildan boshlab davlat boshqaruv organlariga ekologik nazorat funksiyasi berilgan?
2. Nechanchi yilda BMTning Xalqaro atrof-muhitni muhofaza qilish va rivojlanish komissiyasi tuzildi.
3. Hayot xaoliyati xavfsizligi sohasidagi xalqaro tajribalarini O’zbekistonda qo’llanishi.
4. HFX xalqaro prinsiplari nimadan iborat
5. HFXni ta’minlashda boshqaruv funksiyalari tizim nimadan iborat.

4-mavzu: TEXNOSFERA XAVF-XATARLARDAN HIMOYA QILISHNING YANGI USULLARI

Reja:

1. Korxonalarda xavf-xatarlarga qarshi texnik qurilmalarning zamonaviy turlari;
2. Sanoat korxonalarini xavf-xatarlardan himoyalashning zamonaviy usullari.

Tayanch soʻzlar: prinsip, uslub, orientirlovchi prinsiplar, texnik prinsip, boshqarish prinsip, meʼyorlash prinsipi, boʻsh (zaif) zveno prinsipi, maʼlumot berish prinsipi, tasniflash prinsipi.

Nazariy qism

Xavfsizlikning umumiy nazariyasi tarkibida prinsip va uslublar evristik va uslubiy rol oʻynaydi.

Fransuz filosofi Gelvetsiy (1715-1771y.) xavfsizlik prinsiplarining ahamiyati toʻgʻrisida quyidagicha yozadi: «Ayrim prinsiplar toʻgʻrisidagi bilimlar, osonlik bilan baʼzi omillarni bilmaslikning oʻrmini tuldiradi». («Ob ume», 1758 g).

Xoʻsh prinsip, uslub va texnik vositalarning asosiy maʼnosi nima?

Prinsip – bu gʻoya, fikr, umumiy tushunchalar va umumiy qoidalardir.

Uslub – bu umumiy qoidalardan kelib chiqadigan va maqsadga olib boradigan yoʻl, maqsadga erishishning usulidir

Xavfsizlikni taʼminlovchi prinsiplar. Xavfsizlikni taʼminlovchi prinsiplar turli xil boʻlib, ularni orienterlovchi, texnik, tashkiliy, boshqarish kabi guruhlarga ajratish mumkin.

Orientirlovchi prinsiplarga ishchining faolligi, faoliyatning insonparvarligi, operatorni almashinishi, tasniflanish, xavfni bartaraf etish, sistemalash, xavfni kamaytirish kabilari kiradi.

Texnik prinsiplarga blokirovkalash, vakuumlash, germetiklash, masofadan himoyalash, bosim ostida himoyalash, mustahkamlik, boʻsh (zaif) zvenodan foydalanish, ekranlashtirish misol boʻladi.

Tashkiliy prinsiplar vaqt bilan himoyalash, maʼlumot, zahiradan foydalanish, muvofiqlashmaslik, meʼyorlash, kadrlarni tanlash, ketma - ketlik oʻrnatish, ergonomik kabi turlarga boʻlinadi.

Boshqarish prinsiplari adekvatlik, nazorat, teskari bogʻlanish, javobgarlik, rejalashtirish, ragʻbatlantirish, boshqarish, samaradorlik kabilardan iborat boʻlishi mumkin.

Quyida ayrim prinsiplarni maʼnosi bilan tanishib chiqamiz.

Meʼyorlash prinsipi- insonni turli xil xavflardan himoyalash maqsadida, standart asosida xavfli va zararli faktorlarning ruxsat etilgan miqdorlarini oʻrnatish demakdir. Masalan, REM (PDK), qoʻlda koʻtarish yuk meʼyori, ish vaqti meʼyori va boshqalar.

Bo'sh (zaif) zveno prinsipi. Texnik sistemaning xavfsiz ishlashini ta'minlash maqsadida unga zaif element o'rnatiladi, ya'ni belgilangan ko'rsatkich me'yordan oshgach birinchi navbatda zaif element ishdan chiqadi va texnik sistema buziladi, jarayon to'xtaydi va natijada xavf bartaraf etiladi. Bularga saqlash klapanlarini, elektr saqlagichlarini va muftalarni misol keltirish mumkin.

Ma'lumot berish prinsipi. Ishchiga ish davrida xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha yo'l-yo'riqlar, ko'rsatmalar berishga asoslangan. Bunga kurs o'qishlari, yo'riqnomalar o'tish, xavfsizlik belgilari, ogohlantiruvchi yozuvlar va boshqalar kiradi.

Tasniflash prinsipida ob'ektlarni xavflilik darajasiga bog'liq holda sinflarga yoki toifalarga ajratish tushuniladi. Masalan, sanitar - himoya zonalari (5 sinfga ajratilgan), portlash – yonish xavfliligi bo'yicha ishlab chiqarish binolarining toifalari (A,B,V,G,D,Ye), yong'in zonalari va boshqalar.

Xavfsizlikni ta'minlash uslublari. Xavfsizlikni ta'minlovchi uslublarni o'rganishdan oldin ishchi zona va xavf zonasi kabi iboralarga tushuncha beramiz. Mehnat jarayoni davrida ishchi turadigan yoki harakat qiladigan joy, ishchi zona - *gomosfera* deb ataladi.

Doimiy yoki davriy ravishda xavf sodir bo'ladigan zona - *noksosfera* deb ataladi.

Mehnat jarayoni davrida xavfsizlikni ta'minlash uslublari:

1. *gomosfera* va *noksosferani* fazoviy va (yoki) vaqt bo'yicha ajratishga asoslangan uslub. Bu asosan distantsion boshqarish, avtomatlashtirish, robotlashtirish va boshqa tashkiliy tadbirlar orqali amalga oshiriladi;
2. xavfni bartaraf etish orqali *noksosferani* me'yorlashtirish uslubi. Bunga insonni shovqin, gazlar, changlar ta'siridan himoya qilishga qaratilgan tadbirlar majmui va jamoa himoya vositalari kiradi;
3. ma'lum muhitda insonni himoyalash darajasini oshirishga qaratilgan usullar va vositalar majmui. Bu uslub ishchilarni xavfsizlik texnikasi bo'yicha o'qitish, SHHV dan foydalanish, psixologik ta'sir etish va boshqa shu kabi tadbirlar orqali amalga oshiriladi.

Nazorat savollari

1. Soha faoliyatlarini tashkil qilish
2. Mehnat xavfsizligi xizmatining asosiy vazifasi
3. Soha xodimlarining hayot faoliyati xavfsizligini ta'minlash
4. Xavfsizlikni ta'minlovchi vositalar
5. Ish vaqti va dam olish rejimi
6. Ayollar va yoshlar mehnatini muhofaza qilish

5-mavzu: Kasbiy xavflarni kamaytirish vositalarini ishlab chiqish va takomillashtirish.

Reja:

1. Ishchilarning hayoti xavfsizligi tahdid soladigan, ish joyidagi xavflar ta'sirlarini kamaytirish maqsadida zamonaviy shaxsiy vositalaridan oqilona foydalanish.;
2. Ishchilarning hayoti xavfsizligi tahdid soladigan, ish joyidagi xavflar ta'sirlarini kamaytirish maqsadida zamonaviy jamoa himoya vositalaridan oqilona foydalanish..

Tayanch soʻzlar: jamoa muhofaza, shaxsiy muhofaza aslahalari, shkala, signal, xavfli zona, blokirovka.

Nazariy qism

Himoya vositalari ikki guruhga bo'linadi: jamoa va shaxsiy muhofaza aslahalariga.

Jamoa muhofaza aslahalari o'zining ishlatiladigan joylariga quyidagi muhofaza qiluvchi vositalar kiradi: mexanik, kimyoviy va biologik omillarning ta'siridan; ultratovush to'lqinlaridan; elektr ta'siridan; elektrostatik zaryadlar ta'siridan; xomashyolarning o'ta issiq va o'ta sovuq ta'siridan; chang va zaharli moddalarga qarshi o'rnatilgan vositalarni ham shular jumlasiga kiritish mumkin.

Shaxsiy muhofaza aslahalari o'z navbatida muhofazalash sharoitiga qarab muhofaza bosh kiyimlari, nafas olish organlarini muhofazalovchi qurilmalar, maxsus kiyimlar, maxsus oyoq kiyimlari, qo'lni, yuzni, ko'zni, quloqni muhofaza qiluvchi vositalar, yiqilib (balandlikda ishlayotganlar uchun) tushmaslikni ta'minlovchi va terini zararlanishdan saqlaydigan vositalarga bo'linadi.

Sanoat korxonada qo'llaniladigan hamma jamoa muhofaza vositalariga quyidagilar kiradi: mexanik (to'siq vositalari, saqlovchi muhofaza vositalar va tormoz qurilmalari, blokirovka qurilmalari, signal va xavfsizlik belgilari, avtomatik nazorat qiluvchi asbob-uskunalar, masofadan boshqarish qurilmalari) omillarning ta'siridan; ish joylarini meyyorda yoritish; shovqin, titrash va ultratovushlardan muhofazalash; ionlanuvchi nurlardan muhofazalash; atrof muhitni yuqori va past xaroratlardan ximoya vositalari.

Bu vositalar o'z navbatida bir necha mayda sinflarga bo'linadi. Shuning uchun bularning har birini alohida ko'rib o'tish maqsadga muvofiqdir.

Ishlab chiqarish jarayonini mexanizasiyalashtirish, ishchilarning zaharli moddalar bilan muloqotda bo'lishini chegaralaydi. Bunga misol tariqasida kimyo zavodlarida zaharli moddalarni to'ldirish, filtrlash va quritish jarayonlarini mexanizasiyalashtirish, mashinasozlik sanoatida korroziyaga qarshi qatlamlarni hosil qilishning galvanik jarayonlarini keltirish mumkin. Uskuna va kommunikasiyalardagi (gaz quvurlari, transportyorlar) teshik tirqishlaridan ko'pincha gazlar chiqishi mumkin. Bunday holatlarda sexlardagi havo muhitini

sog'lomlashtirishda eski uskunalarni birmuncha zich, yangilari bilan almashtirish, mexanik jihatdan eskirgan uskunalarni o'zgartirish maqsadga muvofiqdir.

Zamonaviy texnika taraqqiyotining yutuqlaridan omilkorlik bilan foydalanish ko'pgina texnologik jarayonlarning borishi ustidan nazorat qilish avtomatik usullar bilan olib borish imkonini beradi.

Sanitariya-gigienik tadbirlarga: gigienik standartlash, havo holatini nazorat qilib turish; gigienik talablarga qat'iy amal qilish; shaxsiy himoya vositalarini qo'llash; sanitariya bo'yicha instruksiya berib turish va b.

Ishlab chiqarishda zaharlanishga qarshi kurashning usullari:

- ish zonasidagi havo muhitining holati ustidan nazorat o'rnatish hisoblanadi. Standart bo'yicha xavflarning I sinf moddalarini nazorat qilishda zaharli moddalarning miqdorlari faqat qayd qilib qo'ya qolinmasdan, balki YQM oshgan taqdirda zarur choralar ko'rish uchun tovush va yorug'lik signalazatorlarini ishga soladigan avtomat yozish asboblari bilan ta'minlanishi kerak;

- ishchining xavfli zonada, uskunalar va katta hajmdagi xonalar ichida bo'ladigan vaqtning chegaralanishi, maxsus himoya kiyimlari kiyishi va boshqa shaxsiy muhofazalanish vositalaridan foydalanishi, shoshilinch tibbiy yordam ko'rsatish ishlarining to'g'ri tashkil qilinishi ham muhim omil hisoblanadi;

- shamollatish usuliga qo'yiladigan asosiy gigienik talab - zaharli moddalar hosil bo'ladigan zonada ularni havo muhitiga tarqalgan taqdirda esa, sof havo berish yo'li bilan miqdorini pasaytirib, kuch sizlantirishdan iborat.

Xavfsizlikni ta'minlovchi vositalar – bu xavfsizlik prinsiplari va uslublarini amalga oshirishdagi konstruktiv, tashkiliy va material mujassamlikdir.

Prinsip, uslub va vosita – bu xavfsizlikni ta'minlovchi mantiqiy bosqichdir. Ularni tanlash faoliyatning aniq shart-sharoitlariga, xavf darajasiga, iqtisodiy ko'rsatkichlarga va shu kabi bir qancha mezonlarga bog'lik bo'ladi.

Xavfsizlikni ta'minlovchi vositalar jamoa himoya vositalari (JHV) va shaxsiy himoya vositalariga (SHHV) bo'linadi. O'z o'rnida JHV va SHHVlar ham xavfning xarakteri, amalga oshish tartibi, ishlatilish sohasi va shu kabi ko'rsatkichlarga bog'liq holda bir necha guruhlariga bo'linadi.

Nazorat savollari

1. Xavfli zona nima
2. Himoya vositalar nechta gruppaga bo'linadi
3. Jamoa muhofaza aslahalariga nimalar kiradi
4. Jamoa muhofaza aslahalariga nimalar kiradi
5. Jamoa muhofaza aslahalariga qaysi vaqtda ishlatiladi
6. Jamoa muhofaza aslahalariga qaysi vaqtda ishlatiladi

IV. AMALIY MASHG‘ULOT MATERIALLARI

1 - amaliy mashg‘ulot: Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha qabul qilingan asosiy qonunlar, standartlar, nizomlar, qoidalar va meyoriy hujjatlar tizimining zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali taxlili (Tushunchalar daraxti, Insert va b.)

Mashg‘ulotning maqsadi. Interaktiv usullaridan foydalanib ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha qabul qilingan asosiy qonunlar, standartlar, nizomlar, qoidalar va meyoriy hujjatlar tizimi bo‘yicha amaliy ko‘nikma hosil qilish

Mashg‘ulot rejasi:

1. Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha qabul qilingan asosiy qonunlar, standartlar tahlili.
2. Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha qabul qilingan asosiy nizomlar, qoidalar va meyoriy hujjatlar tizimi tahlili.
3. Ixtiyoriy tanlangan interaktiv usulida vazifani bajarish.

Topshiriq. Ixtiyoriy tanlangan interaktiv usullaridan foydalanib « Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha qabul qilingan asosiy qonunlar, standartlar, nizomlar, qoidalar va meyoriy hujjatlar tizimining zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali taxlili» bo‘yicha umumiy tushunchalarni izohlab berish

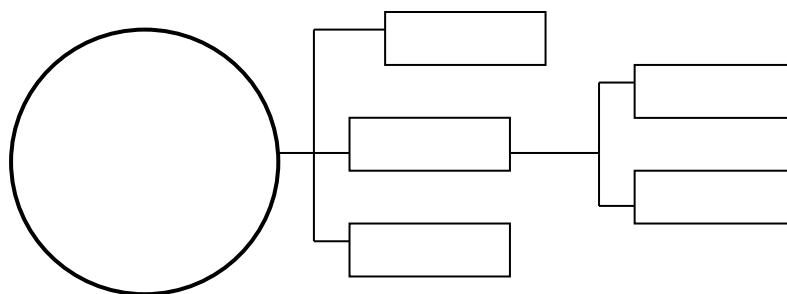
Nazariy qism

Ishlab chiqarish vaqtida ishchilar va xodimlar salomatligini saqlash, ularning mehnatini to‘liq muhofaza etish davlatimizning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi. Bu Respublikamizning Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha qabul qilingan asosiy qonunlar, standartlar, nizomlar, qoidalar va meyoriy hujjatlarda o‘z aksini topgan bo‘lib:

- korxonaning ishlab chiqarish faoliyati natijalariga nisbatan xodimning hayoti va sog‘ligi ustuvorligi;
- mehnatni muhofaza qilish sohasidagi faoliyatni iqtisodiy va ijtimoiy siyosatning boshqa yo‘nalishlari bilan muvofiqlashtirib borish;
- mulk va xo‘jalik yuritish shakllaridan qat‘iy nazar barcha korxonalar uchun mehnatni muhofaza qilish sohasida yagona tartib qoidalar belgilab qo‘yish;
- mehnatni ekologiya jihatidan xavfsiz sharoitlari yaratilishini va ish joylarida atrof-muhit holati muntazam nazorat etilishini ta‘minlash;
- korxonalarda mehnatni muhofaza qilish talablari hamma joyda bajarilishini nazorat qilish;
- mehnatni muhofaza qilishni mablag‘ bilan ta‘minlashda davlatning ishtirok etishi;

- oliy o‘quv yurtlarida mehnat muhofazasi bo‘yicha bakalavrlar va magistrlar tayyorlash;
- xavfsiz texnika, texnologiyalar va xodimlarni himoyalash vositalari ishlab chiqilishi va joriy etilishini rag‘batlantirish;
- fan, texnika yutuqlarida hamda mehnatni muhofaza qilish bo‘yicha vatanimiz va chet el ilg‘or tajribasidan keng foydalanish;
- ishlovchilarni maxsus kiyim va poyabzal, shaxsiy himoya vositalari, parhez ovqatlar bilan bepul ta‘minlash;
- korxonalarda mehnatning sog‘lom va xavfsiz shart-sharoitlarini yaratishga ko‘maklashuvchi soliq siyosatini yuritish;
- ishlab chiqarishdagi har bir baxtsiz hodisani va har bir kasb kasalligini tekshirib chiqish hamda hisobga olib borishning va shu asosda ishlab chiqarishdagi jarohatlanishlar hamda kasb kasalliklariga chalinishlar darajasi haqida aholini xabardor qilishning majburiyligi;
- ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalardan jabrlangan yoki kasb kasalligiga yo‘liqqan ishlovchilarning manfaatlarini ijtimoiy himoyalash;
- kasaba uyushmalari va boshqa jamoat birlashmalari, korxonalar va alohida shaxslarning mehnatni muhofaza qilishni ta‘minlashga qaratilgan faoliyatini har tomonlama qo‘llab quvvatlash;
- mehnatni muhofaza qilish muammolarini hal etish chog‘ida xalqaro hamkorlikni yo‘lga qo‘yish prinsiplariga asoslanadi.

Misol 1. «Klaster» metodi asosiy muammo (g‘oya, masala), kichik muammolar yoziladi, keyin muammo yoki masalaning ikkinchi darajali jihatlari chuqurroq kqrib chiqish uchun xizmat qiluvchi “kichik shoxlar” davom ettiriladi. Buning natijasida bitta g‘oya rivojlanishining barcha tomonlari yetarlicha chuqur o‘rganib chiqiladi

Misol 2 BBB metod: mavzu yuzasidan ma‘ruza matni bilan ishlash uchun mo‘ljallangan bo‘lib, uning har bir bo‘limini tahlil qilib chiqishga yo‘naltirilgan. Bu metod fikrlash, tahlil qilish ko‘nikmalari va ixtisoslashtirish bo‘yicha rivojlantiradi

<i>Bilaman</i>	<i>Bilib oldim</i>	<i>Bilishni xoxlayman</i>

Misol 3 «FSMU» metodi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

F – fikringizni bayon eting	
S – fikringizni bayoniga sabab ko‘rsating	
M – ko‘rsatgan sababingizni isbotlab misol keltiring	
U – fikringizni umumlashtiring	

2-amaliy mashg‘ulot: HFX ta‘minlash mexanizmi - insonlarning bexatar yashashi va ishlashini xalqaro miqyosda ta‘minlashning zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali tahlili (Sabablar daraxti, FSMU va b.).

Mashg‘ulotning maqsadi. Interaktiv usullaridan foydalanib insonlarning bexatar yashashi va ishlashini xalqaro miqyosda ta‘minlash mavzuni takrorlash, mustahkamlash, yodga olish, tushunchalarga mustaqil ravishda o‘z izohlarini berishga bo‘yicha amaliy ko‘nikma hosil qilish

Mashg‘ulot rejasi

1. Zamonaviy texnologiyalar orqali mavjud va yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan zararli omillar bo‘yicha umumiy tushunchalar tahlili.
2. Zararli omillarini identifikatsiyalash hamda baholash ishlarini tahlili.
3. Interaktiv usulida vazifani bajarish.

Topshiriq. Ixtiyoriy tanlangan interaktiv usullaridan foydalanib «Insonlarning bexatar yashashi va ishlashini xalqaro miqyosda ta‘minlash» bo‘yicha umumiy tushunchalarni izohlab berish

Nazariy qism

1970 yillar atrof-muhitni muhofaza qilish maqsadida davlat boshqaruv organlariga ekologik nazorat funksiyasi beriladigan bo‘ldi. Ushbu nazorat korxonalarida turli shakl va ko‘rinishdagi moslama qurilmalarni o‘rnatishga, ya‘ni zavod va fabrikalarning *quvirlaridan chiqayotgan chiqindilarni* tekshirib borish va

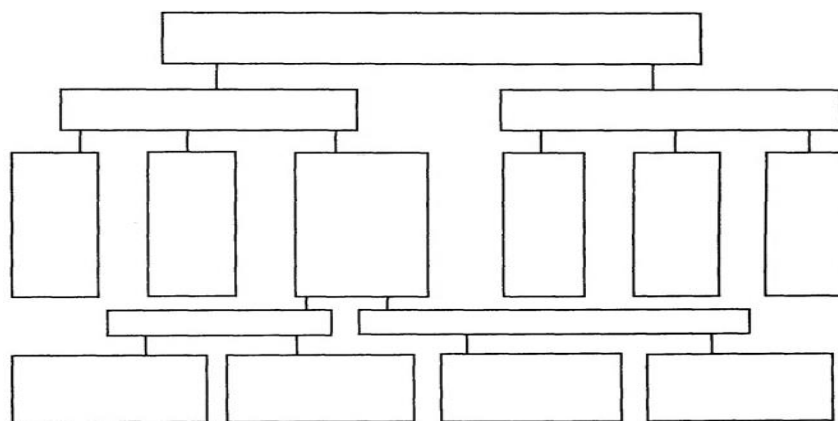
tegishli javobgarlikga tortish nuqtai nazardan qaraladi. Bu holat atrof-muhitni ifloslantirish korxonalar uchun juda qimmatga tusha boshladi. Natijada korxonalarni ichki ekologik korporativ boshqaruv tizimini joriy qilindi. Lekin, ushbu majburiy choralar katta samara bermadi, ya'ni "Quvirning oxiri" ko'rinmay qoldi.

1983 yil BMTning Xalqaro atrof-muhitni muhofaza qilish va rivojlanish komissiyasi tuzildi va unga "Brundtland komissiyasi" deb nom berildi, chunki komissiya raisi etib Norvegiyalik davlat va jamoat arbobi Gro Xarlem Brundtland saylandi. U 1987 yil BMT Sammitida "Bizning umumiy kelajagimiz" mavzusidagi ma'ruzasini qildi. Ma'ruzada G.X.Brundtland iqtisodiyot kishilarning qonuniy ehtiyojlarini qondirishi kerak, lekin uning o'sish chegarasi planetamizning ekologik imkoniyatlaridan oshib ketmasligi lozim, degan talabni butun dunyo hamjamiyati oldiga qo'ydi. Natijada, 1980 yillarda o'zini o'zi ekologik korporativ boshqarish funksiyasi yuzaga keldi. *Rivojlangan mamlakatlarda* "Chiqindisiz texnologiyalar"ga asoslangan iqtisodiyot paydo bo'la boshladi.

1992 yilning iyunida Braziliyaning Rio-de-Janeyro bo'lib o'tgan xalqaro konferensiyada 179 ta davlatdan kelgan yuqori martabali rahbarlar Yer planetasi muammolariga bag'ishlangan qiziqarli va unumli uchrashuvlari natijasida 700 betlik "XX I asr kun tartibi"ni qabul qildilar. XXI asrga kelib "Barqaror rivojlanish konsepsiyasini", ya'ni iqtisodiyot rivojlanish, ijtimoiy muhofazalash, ekologik xavfsizlikni ta'minlashning yagona amalga oshiruvchi jarayon ekanligi tan olindi. 2010 yil O'zR Birinchi Prezidenti I.Karimov ham o'zining BMTning Minglik rivojlanishga bag'ishlangan Sammitida qilgan ma'ruzasida ushbu konsepsiyani ma'qulladi va O'zbekiston ham ushbu jarayonga faol kirisha borishni ta'kidladi.

Rossiyada miqyosida ham bu borada bir qancha ishlar amalga oshirilmogda. Masalan, 2001 yil 26 dekabrda birinchi marta "Atrof muhitni himoya qilish to'g'risida"gi 7-farmoni qabul qilingan. Ushbu farmonga asosan atrof muhitni himoya qilish bo'yicha davlat siyosatining asosiy tadbirlarini mehnat qonunchiligi asosida belgilab bergan. 2001 yil 27 dekabrda hukumatning "Rossiyani ekologik va tabiiy resurslari to'g'risida"gi qarori chiqqan. Ushbu qarorga asosan, maqsadli federal dastur tayyorlanib, kerakli chora-tadbirlar ishlab chiqilgan.

"Tushunchalar daraxti" metodi - o'tilgan mavzuni takrorlash, mustahkamlash, yodga olish, tushunchalarga mustaqil ravishda o'z izohlarini berishga qaratilgan

3-amaliy mashg‘ulot: Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini boshqarish tizimini tashkil qilish, xavfsizlikni ta‘minlanishi zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali taxlili («BBB», FSMU va b.)

Mashg‘ulotning maqsadi. Interaktiv usullaridan foydalanib Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini boshqarish tizimini tashkil qilish, xavfsizlikni ta‘minlash mavzuni takrorlash, mustahkamlash, yodga olish, tushunchalarga mustaqil ravishda o‘z izohlarini berishga bo‘yicha amaliy ko‘nikma hosil qilish

Mashg‘ulot rejasi

1. HFX ta‘minlash mexanizmi - insonlarning bexatar yashashi va ishlashini xalqaro miqyosda ta‘minlash: mehnat faoliyati xavfsizligi; fuqarolar xavfsizligi; favqulodda vaziyatlar xavfsizligi taxlili.
2. “Yashil xudud” ga o‘tish jarayoni ajratilayotgan investitsiya dinamikasi taxlili.
3. Interfaol usuli orqali vazifani bajarish.

Topshiriq. Ixtiyoriy tanlangan interaktiv usullaridan foydalanib «Ishlab chiqarishda faoliyat xavfsizligini boshqarish tizimini tashkil qilish, xavfsizlikni ta‘minlash» bo‘yicha umumiy tushunchalarni izohlab berish

Nazariy qism

HFX xalqaro boshqaruvi – insoniyatni Yer planetasida bexatar va davlatlarning barqaror rivojlanishini ta‘minlovchi korporativ munosabat sub’ektlariga qo‘yilgan xalqaro huquq prinsiplari, normalari va munosabatlari tizimi.

O‘zbekistonning XFX oid siyosati — davlatning fuqarolarni bexatar yashashlarini ta‘minlashga doir olib borayotgan ichki va tashqi faoliyat majmui va natijalari.

HFX prinsiplari —insonlarni bexatar yashash va mehnat qilishlarini ta‘minlashning yo‘naltiruvchi qoidalari.

Xalqaro miqyosda HFX ta'minlash — har qanday muhitlar faoliyat darajasini barcha insoniyat uchun yetarli darajada ushlab turuvchi xalqaro munosabatlar qoidalarini global va regional miqyosda amalga oshrish.

Har qanday muhitlarni xalqaro-huquqiy muhofaza qilish manbalari — korporativ miqyosda HFXni insonlarni yashash huquqini ta'minlaydigan butun dunyo hamjamiyati sub'ektlarining xohish va irodalari aks etgan xalqaro huquqiy-normativ hujjatlar tizimi.

Xalqaro universal tashkilot — faoliyat doirasiga ko'ra kompleks, jumladan HFX xavfsizlik masalalarini global miqyosda xalqaro tashkilot.

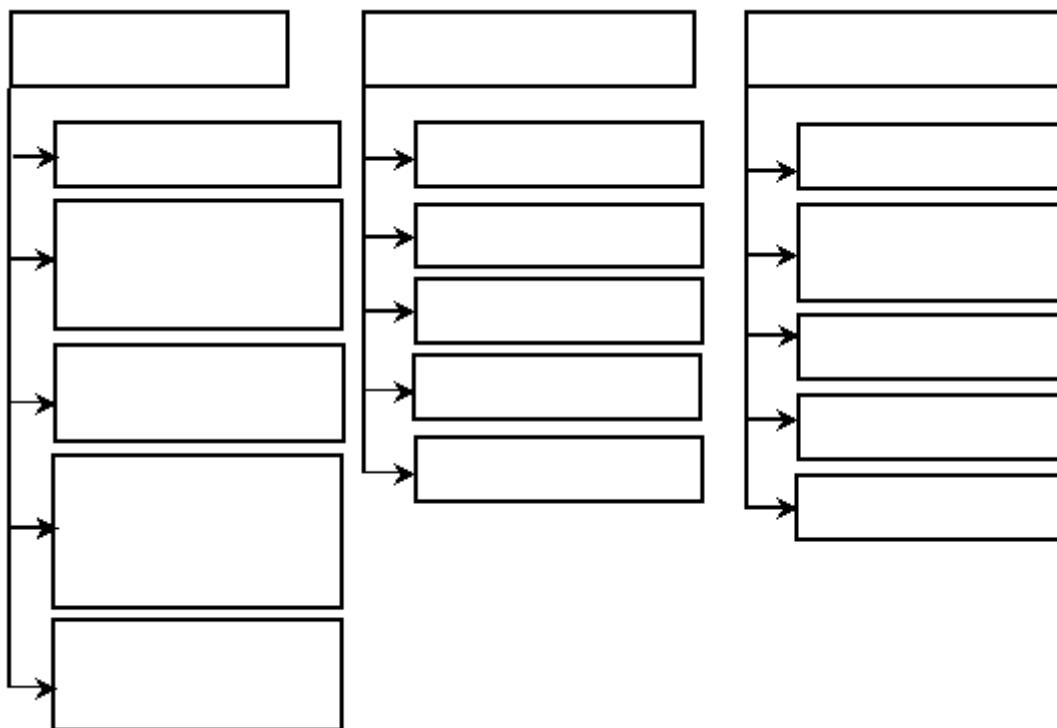
Xalqaro regional tashkilot — faoliyat doirasiga ko'ra kompleks, jumladan HFX xavfsizlik masalalarini mintaqaviy miqyosda xalqaro tashkilot.

Xalqaro iqtisodiy javobgarlik — texnotizimlarga yetkazilgan zararni qoplash uchun xalqaro munosabat sub'ektlarini xalqaro jamg'armalarga tushiradigan badal to'lovlari.

Xalqaro huquqiy javobgarlik — texnotizimlardan foydalanish natijasida atrof-muhitga yetkazilgan zararni qoplash yuzasidan xalqaro huquq sub'ektlariga qo'llaniladigan noqulay moddiy yoki siyosiy sharoitlarning majburiy kechinmasi

“Inkor daraxti” metodi - o'tilgan mavzuni takrorlash, mustahkamlash, yodga olish, tushunchalarga mustaqil ravishda o'z izohlarini berishga qaratilgan

Bino konstruktiv elementlarida avariya sodir bo'ldi. Natijada bino avariya xolatiga keldi. Grafik ko'rinishida binoni avariya xolatiga olib kelgan xavflarni identifikatsiyasini tasfirlab berib

4-amaliy mashg‘ulot: Iqtisod tarmoqlaridagi mavjud xavf-xatarlardan himoyalashning zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali taxlili (Kaskad , Klaster va b.).

Mashg‘ulotning maqsadi. Iqtisod tarmoqlaridagi mavjud xavf-xatarlardan himoyalashning zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali amaliy ko‘nikmalar hosil qilish.

Mashg‘ulot rejasi

1. Korxonalarda xavf-xatarlarga qarshi texnik qurilmalarning zamonaviy turlari taxlili.
2. Sanoat korxonalarini xavf-xatarlardan himoyalashning zamonaviy usullari taxlili.
3. Interfaol usuli orqali vazifani bajarish.

Topshiriq. Ixtiyoriy tanlangan interaktiv usullaridan foydalanib «Iqtisod tarmoqlaridagi mavjud xavf-xatarlardan himoyalash» bo‘yicha umumiy tushunchalarni izohlab berish

Nazariy qism

Ishlab chiqarishda foydalaniladigan yoki texnologik jarayonlarni amalga oshirish davrida ajralib chiqadigan turli xil agressiv va zaharli kimyoviy moddalar, jumladan, qishloq xo‘jaligida ishlatiladigan kimyoviy o‘g‘itlar, pestitsidlar,

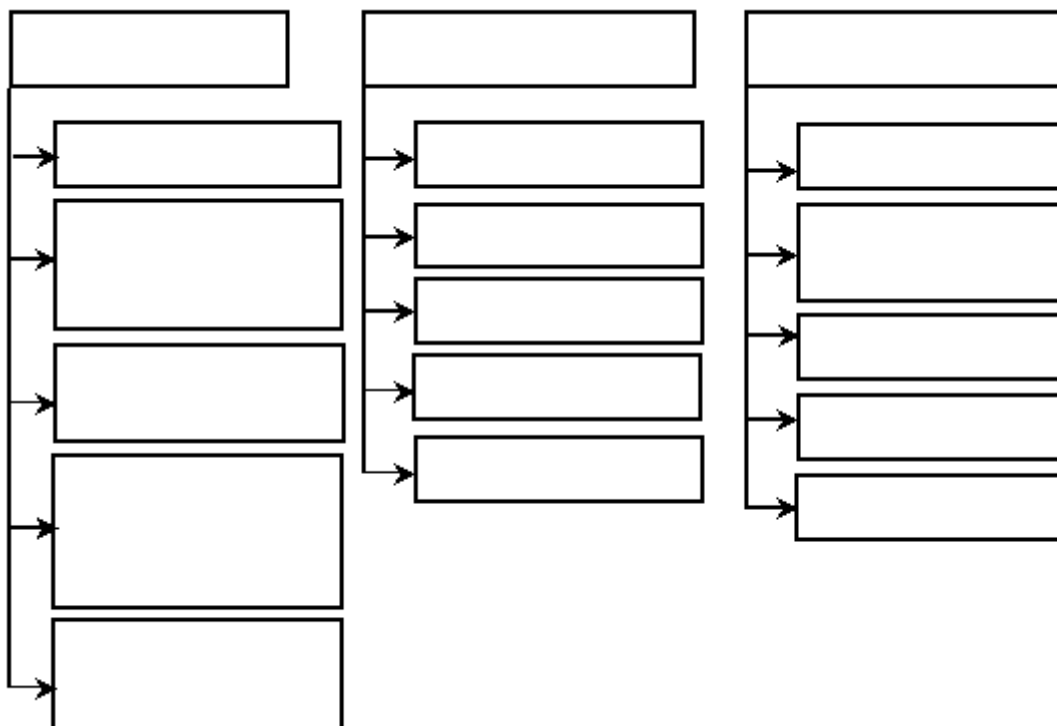
tibbiyotda va dori-darmon tayyorlashda, atir-upa, attorlik mollari ishlab chiqarishda ishlatiladigan moddalar ham inson sog'ligiga katta ziyon etkazmoqda. Ayrim kimyoviy moddalar zaharlilik xususiyatiga ega bo'lsa, ayrimlari allergenlik (allergik kasalliklarini keltirib chiqarish xususiyati), kanserogenlik (rak kasalligini keltirib chiqarish xususiyati), mo'tagenlik (naslga ta'sir etish xususiyati) va teratogenlik (chala yoki mayib-majruh tug'ilishni yuzaga keltirish xususiyati), fibrogenlik (tanadagi to'qimalar birikmasining ajralishi) xususiyatlariga egadir. Bunday kimyoviy moddalarga ayniqsa, og'ir metallar (qo'rg'oshin, kadmiy, simob), noorganik gazlar (oltingugurt ikki oksidi, is gazi, azot oksidi, ozon), kremniy ikki oksidi (DDT, xlorli vinil va boshqalar) misol bo'lishi mumkin. Ushbu kimyoviy moddalar alohida holda ham, aralashma holda ham inson sog'ligi uchun juda xavfli hisoblanadi. Keyingi yillarda rak kasalligining ko'payishi, turli xil kasalliklarning yangi turlarini vujudga kelishi, asosan, kimyoning ta'siridandir. Havo muhiti va tarkibi changlardan tashqari ishlab chiqarish jarayonlarini amalga oshirish davrida yuzaga keladigan turli xil zaharli gazlar va kimyoviy moddalar bilan ham ifloslanadi. Bu atmosfera havosini buzilishi bilan bir vaqtda turli xil kasalliklarni kelib chiqishga ham sabab bo'ladi.

Ishlab chiqarish jarayonida yuzaga kelayotgan zaharli va zararli moddalar masalan, oqindi suvlar, axlatlar, ishlangan gazlar, radioktiv moddalar, biotsidlar va boshqalar ekotizimga kelib tushgach izsiz yo'qolib ketmaydi. Ularning kichik konsentratsiyali miqdori ham uzoq vaqt ta'sir etishi, insonlarni, o'simliklarni va hayvonlarni zaharlashi mumkin. Ayrim zaharli moddalar ozuqani tayyorlash va iste'mol qilish jarayonida ham ta'sir etishi mumkin.

Ish joylari havosini sog'lomlashtirishda birinchi navbatda zararli changlar va gazlarning manbalari, ularni yuzaga kelishini kamaytirish yo'llari, ushbu zararli gaz va changlarni ish joyi zonasiga kirish sabablari o'rganilib, bartaraf etish choralari ko'riladi. Yuqorida ko'rsatilgan tadbirlar etarli darajada samarali bo'lmagan hollarda esa shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish yoki ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, masofadan boshqarish tizimlaridan foydalanish tavsiya etiladi.

“Inkor daraxti” metodi - o'tilgan mavzuni takrorlash, mustahkamlash, yodga olish, tushunchalarga mustaqil ravishda o'z izohlarini berishga qaratilgan

Ishlab chiqarishda foydalaniladigan yoki texnologik jarayonlarni amalga oshirish davrida ajralib chiqadigan turli xil zararli va zaharli xavflarni identifikatsiyasini tasniflab bering

5-amaliy mashg‘ulot: Zamonaviy shaxsiy va jamoa himoya vositalaridan oqilona foydalanishning zamonaviy pedagogik texnologiya usullari orqali tahlili (Baliq skeleti, FSMU va b.)

Mashg‘ulotning maqsadi. Zamonaviy shaxsiy va jamoa himoya vositalaridan oqilona foydalanishning zamonaviy pedagogik texnologiya usullari taxlili orqali amaliy ko‘nikmalar hosil qilish.

Mashg‘ulot rejasi

1. Ishchilarning hayoti xavfsizligi tahdid soladigan, ish joyidagi xavflar ta’sirlarini kamaytirish maqsadida zamonaviy shaxsiy vositalaridan oqilona foydalanish taxlili.
2. Ishchilarning hayoti xavfsizligi tahdid soladigan, ish joyidagi xavflar ta’sirlarini kamaytirish maqsadida zamonaviy jamoa himoya vositalaridan oqilona foydalanish taxlili.
3. Interfaol usuli orqali vazimoduli bajarish.

Topshiriq. “Inkor daraxti” usuli orqali chizmani tuzish.

Nazariy qism

Jamoa muhofaza aslahalari o'zining ishlatiladigan joylariga quyidagi muhofaza qiluvchi vositalar kiradi: mexanik, kimyoviy va biologik omillarning ta'siridan; ultratovush to'lqinlaridan; elektr ta'siridan; elektrostatik zaryadlar ta'siridan;

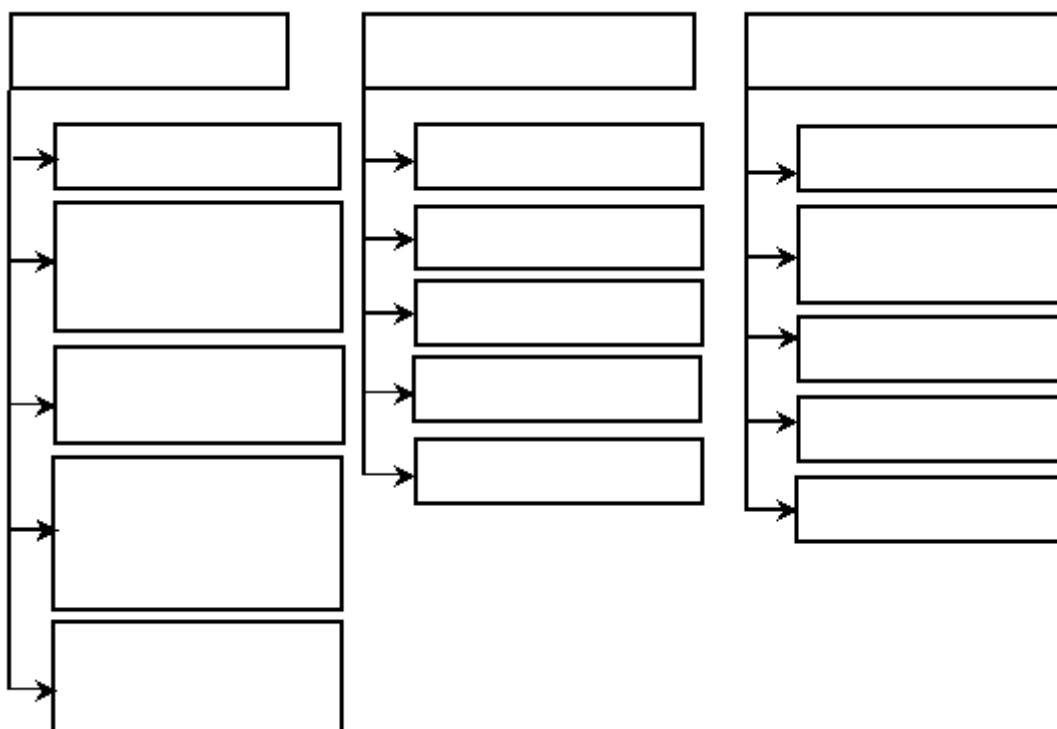
xomashyolarning o'ta issiq va o'ta sovuq ta'siridan; chang va zaharli moddalarga qarshi o'rnatilgan vositalarni ham shular jumlasiga kiritish mumkin.

Shaxsiy muhofaza aslahalari o'z navbatida muhofazalash sharoitiga qarab muhofaza bosh kiyimlari, nafas olish organlarini muhofazalovchi qurilmalar, maxsus kiyimlar, maxsus oyoq kiyimlari, qo'lni, yuzni, ko'zni, quloqni muhofaza qiluvchi vositalar, yiqilib (balandlikda ishlayotganlar uchun) tushmaslikni ta'minlovchi va terini zararlanishdan saqlaydigan vositalarga bo'linadi.

Sanoat korxonada qo'llaniladigan hamma jamoa muhofaza vositalariga quyidagilar kiradi: mexanik (to'siq vositalari, saqlovchi muhofaza vositalar va tormoz qurilmalari, blokirovka qurilmalari, signal va xavfsizlik belgilari, avtomatik nazorat qiluvchi asbob-uskunalar, masofadan boshqarish qurilmalari) omillarning ta'siridan; ish joylarini meyyorda yoritish; shovqin, titrash va ultratovushlardan muhofazalash; ionlanuvchi nurlardan muhofazalash; atrof muhitni yuqori va past xaroratlardan ximoya vositalari.

“Inkor daraxti” metodi - o'tilgan mavzuni takrorlash, mustahkamlash, yodga olish, tushunchalarga mustaqil ravishda o'z izohlarini berishga qaratilgan

Qurilma elementlarida avariya sodir bo'ldi. Natijada Grafik ko'rinishida binoni avariya xolatiga olib kelgan xavflarni identifikatsiyasini tasfirlab bering

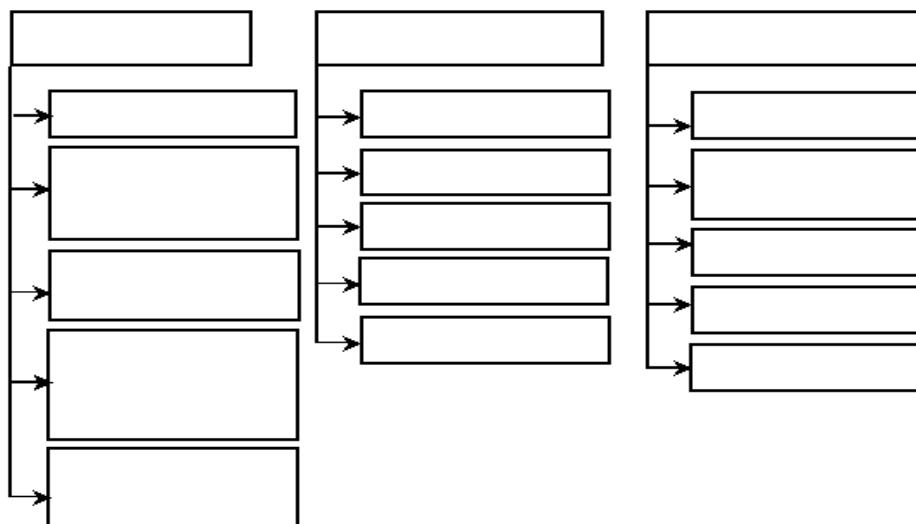

V. KEYSLAR BANKI

1-Topshiriq. “Inkor daraxti” interaktiv metodidan foydalanib, muammoli vaziyatga olib kelgan xavfli vaziyatning tahlili

“Inkor daraxti” metodi - o‘tilgan mavzuni takrorlash, mustahkamlash, yodga olish, tushunchalarga mustaqil ravishda o‘z izohlarini berishga qaratilgan:

- o‘tilgan mavzuni takrorlash, mustahkamlash,
- tinglovchilar tomonidan yodga olish,
- tushunchalarga mustaqil ravishda o‘z izohlarini berish, shu orqali o‘z bilimlarini tekshirib baholashga imkoniyat yaratish
- rahbar tomonidan qisqa vaqt ichida baholay olishga, og‘zaki hamda yozma nutqlarini takomillashtirishga yo‘naltirilgan.

2- Topshiriq. “FSMU» interaktiv metodidan foydalanib, inson tavakkal faktorini taxlili

“FSMU» metodi umumiy fikrlardan xususiy xulosalar chiqarish, taqqoslash, qiyoslash orqali axborotni o‘zlashtirish, xulosalash, shuningdek, mustaqil ijodiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

F – fikringizni bayon eting	
S – fikringizni bayoniga sabab ko‘rsating	
M – ko‘rsatgan sababingizni isbotlab misol keltiring	
U – fikringizni umumlashtiring	

3- Topshiriq. “INSERT” METODI

Metodning maqsadi: Mazkur metod talabalarda yangi axborotlar tizimini qabul qilish va bilimlarni o‘zlashtirishini yengillashtirish maqsadida qo‘llaniladi, shuningdek, bu metod tinglovchilar uchun xotira mashqi vazifasini ham o‘tadi.

Metodning amalga oshirish tartibi:

1 qadam- mashg‘ulotga qadar mavzuning asosiy tushunchalari mazmuni yoritilgan matnni tarqatma yoki taqdimot ko‘rinishda tayyorlash;

2 qadam- yangi mavzu mohiyatini yorituvchi matn ta’lim oluvchilarga taqdimot ko‘rinishda namoyish etiladi:

3 qadam- ta’lim oluvchilar individual tarzda matn bilan tanishib chiqib, o‘shaxsiy qarashlarini maxsus belgilar orqali ifodalaydi:

Belgilar	
«V» – tanish ma’lumot	«←» – bu fikrga qarshiman
«?» – mazkur ma’lumotni tushunmadim, izoh kerak	«+» – bu ma’lumot men uchun yangilik

“Insert” jadvali

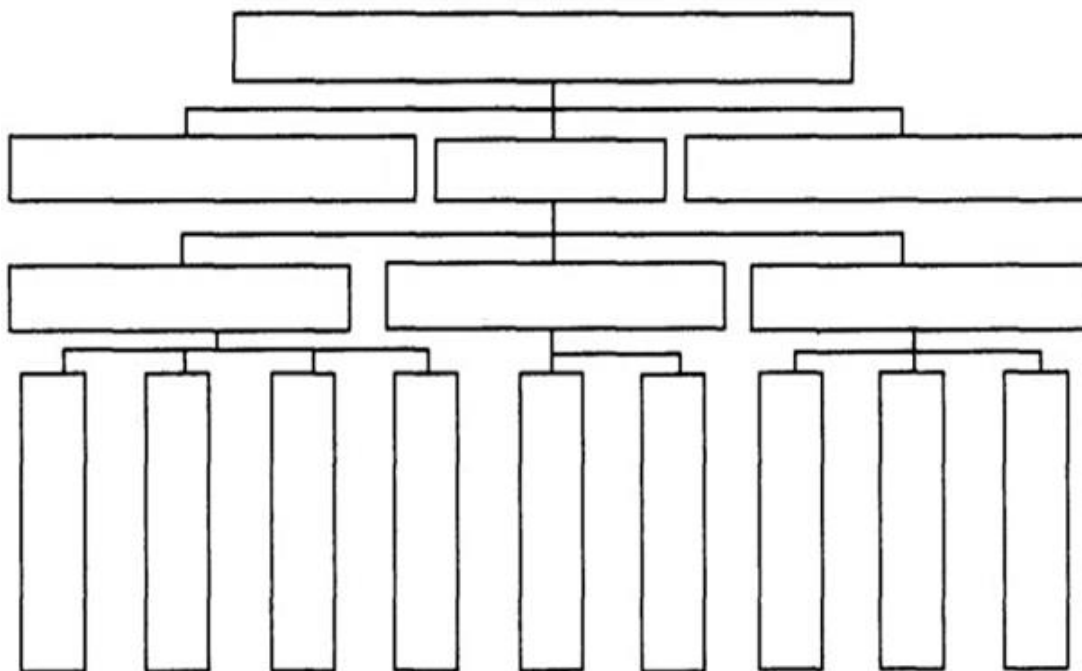
Tushunchalar	V	+	-	?
	+			
	+			
	+			

4 qadam- Belgilangan vaqt yakunlangach, ta’lim oluvchilar uchun notanish va tushunarsiz bo‘lgan ma’lumotlar o‘qituvchi tomonidan tahlil qilinib, izohlanadi, ularning mohiyati to‘liq yoritiladi.

4- Topshiriq. “Xodisalar daraxti” interaktiv metodidan foydalanib, berilgan muammoli vaziyatining tahlili

“Xodisalar daraxti” metodi - o‘tilgan mavzuni takrorlash, mustahkamlash, yodga olish, tushunchalarga mustaqil ravishda o‘z izohlarini berishga qaratilgan:

- o‘tilgan mavzuni takrorlash, mustahkamlash,
- tinglovchilar tomonidan yodga olish,
- tushunchalarga mustaqil ravishda o‘z izohlarini berish, shu orqali o‘z bilimlarini tekshirib baholashga imkoniyat yaratish
- rahbar tomonidan qisqa vaqt ichida baholay olishga, og‘zaki hamda yozma nutqlarini takomillashtirishga yo‘naltirilgan.

5- Topshiriq. “Aqliy hujum” interaktiv metodidan foydalanib, berilgan muammoli vaziyatining tahlili

«Aqliy hujum» ning asosiy qoidalari:

- aytilayotgan barcha g‘oyalar bir –biriga nisbatan muhimlikda tengdir.
- kiritilayotgan g‘oyalar tanqid qilinmasligi kerak.
- g‘oyani taqdim etayotgan paytda so‘zlovchining gapini bo‘lmaslik.
- so‘zlovchiga nisbatan baholovchi komponent mavjud emas.
- olg‘a surilgan g‘oyalar baholanmaydi va tanqid ostiga olinmaydi;
- ish sifatiga emas, soniga qaratiladi, g‘oyalar qancha ko‘p bo‘lsa shuncha yaxshi;
- istalgan g‘oyalarni mumkin qadar kengaytirish va rivojlantirishga harakat qilinadi;
- muammo yechimidan uzoq g‘oyalar ham qo‘llab-quvvatlanadi;
- barcha g‘oyalar yoki ularning asosiy mag‘zi (farazlari) qayd etish yo‘li bilan yozib olinadi;
- «hujum»ni o‘tkazish vaqti aniqlanadi va unga rioya qilinishi shart;
- beriladigan savollarga qisqacha (asoslanmagan) javoblar berish ko‘zda tutilishi kerak.

6- Topshiriq. “BBB ” interaktiv metodidan foydalanib, berilgan muammoli vaziyatining tahlili

«BBB» metodining asosiy qoidalari: mavzu yuzasidan ma’ruza matni bilan ishlash uchun mo‘ljallangan bo‘lib, uning har bir bo‘limini tahlil qilib chiqishga

yoʻnaltirilgan. Bu metod fikrlash, tahlil qilish koʻnikmalari va ixtisoslashtirish boʻyicha rivojlantiradi

<i>Bilaman</i>	<i>Bilib oldim</i>	<i>Bilishni xoxlayman</i>

VI. GLOSSARIY

Abiotik omillar – iqlim, edofogen (mexanik tarkib, zichlik, tuproqning nam va havo o'tkazuvchanligi), orografik (relef, dengiz sathidan balandlik), ximik (havoning gaz tarkibi, tuproq tarkibi).

Adaptatsiya - ko'zning yorug'likda va qorong'ida ko'rishga moslashish qobiliyati, yoki organizmlarni o'rologik omillar ta'siriga moslashuv xususiyati.

Avariya - halokat mahsulot tayyorlashga ishlatiladigan mashinalar, jihozlar, texnologik tizimdagi uskunalar majmuasidagi nosozlik, elektir bilan ta'minlashdagi nosozlik, binolar, qurilmadagi nosozliklar tufayli vujudga keladigan vokea aytiladi.

Antropogen halokatlar (ta'sirlar)– insoniyatning xo'jalik faoliyati tufayli yuzaga keluvchi antropogen faktorlar ta'sirida biosferaning sifat jihatidan o'zgarishi va natijada insonlar hayotiga, o'simlik va hayvonot dunyosiga hamda atrof-muhitga tahdid va katta xavf tug'diruvchi hodisalar.

Atmosfera elektr zaryadlari – kuchli yashin va momoqaldiroq vaqtida hosil bo'ladi. Bunda ularning kuchlanishi 2 V dan 8 mln V gacha, tok kuchi miqdori 200000 A gacha yetishi mumkin.

Biosfera – “bios” – hayot, “sfera” – shar ma'nosini bildirib, er yuzidagi barcha organizmlar tarqalgan va ular ta'siridagi hayot qobig'i tushiniladi.

Biogeosenoz – “bio” – hayot, “geo” – er, “senoz” – birlik degan ma'noni bildiradi.

Dinamik sinov-yuk ko'tarish mexanizmlari, tormozlar, ajratgichlar va harakatni cheklovchi moslamalar tekshiriladi. Sinov nominal yuk ko'tarish qobiliyatidan 10% ortiq bo'lgan yukda, yukni 300 mm balandlikka bir necha marta ko'tarib-tushirish o'tkaziladi. Barcha sinov natijalari dalolatnoma bilan hujjatlashtirilib, mexanizm pasportiga yoziladi.

Elektr xavfsizligi – insonlarni elektr toki, elektr yoyi, elektromagnit maydon va statik elektr tokidan himoyalashga qaratilgan tashkiliy va texnik tadbirlar hamda vositalar sistemasi.

Elektr tokining ta'sir turlari – kimyoviy, issiqlik va biologik.

Elektr toki ta'sirini belgilovchi faktorlar – tok kuchi va kuchlanishi miqdori, inson tanasining qarshiligi tok turi va chastotasi, tokni ta'sir etish vaqti, tokni o'tish yo'li va insonning shahsiy xususiyatlari.

Elektromagnit nurlar – ta'sirida markaziy nerv sistemasining faoliyati buziladi, bosh og'riydi, tanada umumiy horg'inlik, charchash sodir bo'ladi, uyqu keladi, puls va qon bosimi kamayadi.

Elektr qurilmalarini yerga ulash – qurilmaning elektr toki ta'sirida bo'lmagan metall qismini yerga ko'milgan maxsus elektrodlar (sun'iy yoki tabiiy)ga ulash.

Epitsentr – yer silkinishining, yer ustki qatlamining eng maksimal silkinishi joyi.

Epidemiya - yuqumli kasalliklarning biror o'lka, viloyatda yoki mamlakatda keng tarqalib ketishi. Bunda bemorlar soni odatdagidan 5-10 marta ko'p bo'ladi.

Epizootiya – hayvonlarning ommaviy tarzda kasallanishiga yoki nobud bo'lishiga olib keladigan vaziyat.

Epifitotiya – o‘simliklarning ommaviy nobud bo‘lishiga olib keladigan vaziyat.

Ergonomika - mehnat qonuniyatlari va ishchi jarayonlar haqidagi fandır. Ergonomika tushunchasi grekcha “ish va qonun” degan so‘zlardan kelib chiqqan.

Favqulodda vaziyat – muayyan xududda o‘zidan so‘ng odamlarning qurbon bo‘lishi, odamlar sog‘lig‘i yoki atrof – tabiiy muhitga ziyon etkazishi, kishilarning hayot faoliyatiga kattagina moddiy zarar, hamda uning buzilishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan avariya, halokat, tabiiy ofat, epidemiya, epizotiya, epifitotiyalar natijasida yuzaga keladigan holat.

Favqulodda vaziyatlarning oldini olish - oldindan o‘tkaziladigan hamda favqulodda vaziyatlar ro‘y berishi xavfini imkon qabar kamaytirishga, bunday vaziyatlar ro‘y bergan taqdirda esa, odamlarning hayotini asrab qolish va sog‘lig‘ini saqlashga, atrof tabiiy muhitga yetkaziladigan zarar va moddiy talofatlar miqdorini kamaytirishga qaratilgan tadbirlar kompleksi.

Favqulodda holatlar (FH) – kutilmaganda, qo‘qqisdan sodir bo‘luvchi, aholining hayot faoliyatiga katta salbiy ta‘sir etuvchi, amalda o‘rnatilgan jarayonlar turg‘unligini buzilishiga, iqtisodga, sotsial sohaga va muhitga ta‘sir etuvchi holat va hodisalardir.

FHlarning kompleks belgilari – lokal, mahalliy, regional, milliy, global.

FHlarni yuzaga kelish sababiga ko‘ra turlari: tabiiy ofatlar, texnogen halokatlar, antropogen va ekologik halokatlar, sotsial-siyosiy va harbiy-siyosiy mojarolar.

Fuqaro muhofazasi – favqulodda vaziyatlarni, xalokatlarni oldini olish va ularni oqibatlarini bartaraf etish, aholini hududlarini va moddiy boyliklarini muhofaza qilish maqsadida o‘tkaziladigan tadbirlarni amalga oshiruvchi davlat tizimi.

FVDT kuchlari - favqulodda vaziyatlarda aholini va hududlarni muhofaza qilish funksiyasiga ega bo‘lgan barcha davlat, mahalliy, ob'ekt tuzilmalari va bo‘linmalarining majmuidir.

Geologik havfli hodisalar – odamlar o‘limiga, ma‘muriy – ishlab chiqarish binolarini, texnologik asbob – uskunalarni, energiya taminoti, transport komunikatsyalari va infratuzilma tizimlarining, ijtimoiy yo‘nalishdagi binolarini va uy joylarini turlicha darajada buzilishiga, ishlab chiqarish va odamlar xayot faoliyatining izdan chiqishiga olib keladi.

Gidrometeorologik havfli hodisalar – odamlar o‘limiga, aholi yashash joylarini, bazi sanoat va qishloq xo‘jaligi obektlarini suv bosishiga, infratuzilma va transport komunikatsyalari, ishlab chiqarish va odamlar hayot faoliyatini buzilishiga olib kelgan va shoshilinch ko‘chirish tadbirlari o‘tkazilishi talab qiladigan tabiiy ofatlardir.

Gipotsentr – yer silkinishining chuqur ichki qismidagi o‘chog‘i markazi.

Gomosfera – faoliyat davrida ishchi turadigan yoki harakat qiladigan joy, ishchi zona.

Hayot muhiti – organizmni o‘rab turuvchi va u bilan doimiy munosabatda bo‘ladigan tabiatning ma‘lum bir qismi.

Halokat (avariya) - ishlab chiqarish korxonasiining hususiy energozaxirasini vayronali chiqarib yuborish; bunda xom ashyo, o'tkinchi mahsulotla, korxona mahsuloti va ishlab chiqarish chiqindisi, ishlab maydonchasida o'rnatilgan texnologik uskunalar halokatli jarayon tufayli aholi, xizmatchilar, insonlarni o'rab turgan muhit va ishlab chiqarish korxonasiining o'zi uchun ham zararli faktor yaratishi tushuniladi

Himoya vositalari – ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etadigan insonlarga zararli va xavfli ishlab chiqarish omillarining ta'sirini kamaytirish yoki uni oldini olish uchun qo'llaniladigan vositalar majmui.

Identifikatsiya- hayot faoliyatini ta'minlashga yo'naltirilgan oldini olish va tezkor tadbirlarni yaratishga zarur va yetarli bo'lgan sonli, vaqtinchalik, fazoviy va boshqa tavsiflarni topish va aniqlash jarayonini tushunamiz.

Immobilizatsiya qilish – singan suyakni o'rnidan siljitmasdan faner bo'laklari, qattiq karton qog'oz, yupqa taxta va boshqa vositalar yordamida qimirlamaydigan qilib bog'lashdir.

Insonning tabiiy analizatorlari-tabiiy sezgi a'zolari: ko'rish, eshitish, titrashni sezish, taktil analizatori (mehaniq tasirni sezish), haroratni sezish, og'riqni sezish, ta'm va hidni sezish, organik sezgi, harakat analizatori.

Ionlashtiruvchi nurlanish- radioaktiv parchalanishda, yadroviy yemirilishlarda, moddadagi zaryadlangan zarrachalar harakatlanishini sekinlashuvida hosil bo'ladigan hamda muhit bilan o'zaro ta'sir etish chog'ida har xil qutbli ionlarni hosil qiladigan nurlanish.

Ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisa – ishchi hizmatchilarni xavfli va zararli ishlab chiqarish omillari ta'sirida sog'ligi va ish qobilyatini bir kun va undan ortiq vaqtga yo'qotish holati.

Jarohatlanish ko'rsatkichlari – jarohatlanish chastotasi (K_{ch}), jarohat og'irligi (K_o), ish kunining yo'qotilishi (K_{ich}).

Kimyoviy xavf - kimyoviy moddalar va jarayonlar bilan bog'liq xavf. Kimyoviy xavfning asosiy shakllari, ko'rinishi quyidagilar: yong'in, portlash, toksik zaharlanish.

Klassifikatsiya prinsipi - bu xavf bilan bog'liq belgilariga qarab obyektlni sinf va toifalarga bo'lishdan iborat.

Kuchli ta'sir qiluvchi zaharli moddalar (KTZM) - ma'lum miqdorda havoda yoki joylarda mumkin bo'lgan darajadagi kontsentratsiyadan yuqori bo'lib, insonlar, qishloq xo'jalik jonivorlar va madaniy o'simliklarga zararli ta'sir ko'rsatuvchi, hamda ularni o'limga olib kelishi mumkin bo'lgan kimyoviy moddalar.

Kuyish – termik, elektrik va kimyaviy ko'rinishlarda bo'ladi. Kuyish og'irlik holatiga ko'ra 4 darajaga bo'linadi: 1- darajali kuyishda teri qizarib shishadi; 2-darajali kuyishda suv pufaklari hosil bo'ladi; 3-darajali kuyishda teri jonsiz bo'lib, sezish qobilyatini yo'qotadi; 4-darajali kuyishda teri qorayadi, muskullar va suyaklar shikastlanib qurib qoladi.

Kvantifikatsiya - murakkab tushunchalarning sifatini aniqlashda sonli tavsiflarni joriy qilishdir.

Muhandislik muhofazasi - favqulodda vaziyatlarning oldini olish, oqibatlarini bartaraf etish, aholi va hududlarni muhofaza qilish, mamlakat iqtisodiyotiga yetadigan zararni kamaytirishga qaratilgan fuqaro muhofazasi muxandislik-texnik tadbirlarining majmui.

Noosfera – biosferaning inson tomonidan boshqariladigan yangi sifat holati, biosferaning oliy bosqichi.

Noksosfera – doimiy yoki davriy ravishda xavf sodir bo‘ladigan zona.

Nomenklatura - ma'lum belgilariga ko‘ra tizimlashtirilgan xavfli nom va so‘zlar ro‘yxatidir (alanga, buzilish, gaz, gerbitsid, dinamik zo‘riqish, yemirilish, yong‘in, zahar, zilzila, ifloslanish, kuyish, lat yemoq, loyqalanish, lazer nurlari, magnit maydoni va boshqalar).

Obyektning yonish xavfliligi-ob‘ektning yong‘in sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan holati va yong‘inning oqibatlari.

Obyektning yong‘in xavfsizligi – ob‘ektning belgilangan me‘yorlar va talablar asosida ob‘ektda yong‘in sodir bo‘lish xavfi hamda uning xavfli va zararli faktorlarini inson hayotiga ta’siri cheklangan, ob‘ektdagi materiallar to‘liq himoyalangan holati.

Qon ketish – shikastlangan tomirlardan tashqariga qon chiqib turishi (oqishi) bo‘lib, jarohatlarni bevosita hayotga xavf soluvchi eng xatarli asoratlardan biridir.

Qutqaruvchi - muayyan dastur bo‘yicha qutqaruv ishlariga tayyorlanga va belgilangan tartibda attestatsiyadan o‘tgan O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi.

Radiatsiyaviy avariya – uskuna nosozligi, xodimlarning xatti- harakatlari (harakatsizligi), tabiiy va texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlar tufayli kelib chiqqan, fuqarolarning belgilangan me‘yordan ko‘proq nurlanish olishga yoki atrof-muhitning radioaktiv ifloslanishiga olib kelishi mumkin bo‘lgan yohud olib kelgan ionlashtiruvchi nurlanish manbai ustidan boshqaruvning izdan chiqishi.

Radiatsiyaviy xavfsizlik – fuqarolar va atrof-muhitning ionlashtiruvchi nurlanishning zararli ta’siridan muhofazalanganlik holati.

Reanimatsiya (jonlantirish) – organizmning muhim hayotiy funksiyalarini tiklash.

Shaxsiy himoya vositalari – (ShHV) ichki a’zolarga, teriga va kiyimga radiaktiv va zaharlovchi moddalar va bakteriyalar tushmasligini oldini olishga xizmat qiluvchi vositalar.

Shikastlanish o‘chog‘i – yuzaga kelgan favqulodda vaziyatning zararli va xavfli omillari ta’siri ostida joylashgan aholi, hayvonlar, bino-inshoatlar, moddiy resurslarning barchasi.

Smog – zaharli tuman, tutun aralashmasi hamda havoning harakatsiz turib qolgan holati.

Statik elektr toki - tuzilishi va tarkibi jihatidan bir xil bo'lmagan ikki materialni o'zaro ishqalanishi va ayrim suyuqlik yoki gazlarni quvirlarda katta tezlikda harakatlanishi oqibatida yuzaga keluvchi elektr zaryadlari.

Statik sinov-balka (to'sin) larning mustahkamligini tekshirish maqsadida o'tkaziladi. Buning uchun ishchi yuk 200 mm. balandlikka ko'tarilib 10 minut ushlab turiladi, keyin esa yuk miqdori foydalanishdagi kranlar uchun 10% , yangi va kapital ta'mirlangan kranlar uchun 25 % oshiriladi hamda yuk ko'tarilgan holatda balkaning egilishi tekshiriladi.

Sun'iy nafas berish – “og'izdan-og'izga” yoki “og'izdan-burunga” berilishi mumkin. Sun'iy nafas berish chastotasi minutiga 10-12marta bo'lishi lozim.

Tabiiy ofat – tabiatda yuz beradigan favquloddagi o'zgarish bo'lib, u birdan, katta tezlikda insonlarning mo'tadil yashash, ishlash sharoitlarini buzilishi, odamlarning va qishloq xo'jalik xayvonlarining o'limi, moddiy boyliklarning buzilishi yoki yo'q bo'lib ketishi va boshqa salbiy oqibatlarga olib keluvchi hodisalardir.

Taksonomiya - xavfning kelib chiqish tabiati, turi, oqibatlari, tuzilishi, insonga ta'sir etishi va boshqa shu kabi belgilari asosida tasniflanib bir tizimga keltirilishi.

Tavakkal - xavflarni son jihatidan baholashdir. Sonli baholash- u yoki bu ko'ngilsiz oqibatlar sonining ma'lum davr ichida bo'lishi mumkin bo'lgan soniga nisbatidir. Tavakkal ijtimoiy va individual (yakka) turlarga bo'linadi.

Texnogen halokatlar – katta hududlarda portlash, yong'in, radiaktiv, ximiyaviy va biologik zararlanishlarni keltirib chiqaruvchi, insonlar hayotiga xavf solib, guruhli o'limlarga olib keluvchi hamda ishlab chiqarish jarayonini keskin ishdan chiqishi bilan kechadigan hodisalar.

Tizim -elementlar majmuasi tushuniladi. Tizimning tashkil qiluvchilari (elementlari, qismlari) deganda nafaqat moddiy obyektlar tushunilmasdan, yana ular orasidagi o'zaro munosabatlar va bog'lanishlar.

Xavf – inson xayotiga va sog'lig'iga zarar keltirishi, yong'in, portlashlarni yuzaga keltirishi, zararli va zaharli moddalarni atrof – muhitga tarqalishi, bino – inshootlarning buzilishi, xududlarning suv bosishi va boshqa ko'ngilsiz oqibatlarga olib kelishi.

Xavfsizlik – inson faoliyatining holati bo'lib, u muayyan ehtimollikda yuzaga keladigan xavflarni bartaraf qilishga yo'naltirilgan xavflar majmui.

Xavfning nomenklaturasi-xavfning ma'lum bir belgilarga ko'ra tartibga solinib tizimlashtirilgan ro'yhati.

Xavfning kvantifikatsiyasi-xavfning sifat darajasi aniqlanib va baholanib unga sonli xarakteristika berilishi.

Xavfning identifikatsiyasi-xavfni va uning soniy hamda vaqtli ko'rsatkichlarini aniqlash jarayoni.

Xavfli va zararli faktorlar (fizikaviy, himiyaviy, biologik, psixifiziologik) – jarohatlanish, shikastlanish va kasallanishlarni keltirib chiqaruvchi vositalar hamda shart-sharoitlar.

Xavf turlari – real va yashirin.

Xavfli zonalar – doimiy yoki vaqtincha xavfli faktorlar yuzaga keladigan joylar.

Xavfsizlikni ta'minlovchi vositalar – to'siqlar, saqlash qurilmalari, blokirovkalash moslamalari, tormozalar, signalizatsiya, masofadan boshqarish vositalari va xavfsizlik belgilari sistemasi.

Xavfsiz elektr toki miqdori – 10mA gacha o'zgaruvchan va 50 mA gacha o'zgarmas tok.

Yer surilishi – tog' jinslari qatlamlarining qiya sath bo'ylab o'z og'irligi, gidrodinamik, gidrostatik va seysmik kuchlar ta'sirida pastlik tomon surilishi.

Yer yuzining tarkibi - 71% suv va 21% quruqlikdan iborat. **Yong'in** – bu maxsus manbadan tashqarida sodir bo'ladigan va katta material zarar hamda talofatlar keltirib chiqaradigan nazoratsiz yonish jarayonidir.

Yong'inga qarshi himoya sistemasi – yong'inni xavfli faktorlarini insonga ta'sirini bartaraf etishga va yong'in vaqtida material zararlar miqdorini cheklashga qaratilgan tashkiliy tadbirlar va texnik vositalar majmui.

Yong'inni tarqalishini oldini olish sistemasi – yong'inni bir ob'ektdan ikkinchi ob'ektga o'tkazishni cheklashga qaratilgan tadbirlar va texnik vositalar tizimi.

Yurak-o'pka reanimatsiyasi – insonning klinik o'lim holatidan qayta jonlantirish uchun nafas oldirish va yurakni bilvosita uqalash tadbirlarining majmui.

Yuqori bosimli isitish qurilmasi - suvning sirkulyatsiyalanishini mehanik usulda nasoslar yordamida amalga oshiriladi. Suvning harorati isitish jihozlariga 120-135⁰C gacha yetadi.

VII. FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

8. Yuldashev O.R. Mehnat muhofazasi maxsus kursi./ Darslik. –T.: “Tafakkur qanoti”, 2015. – 336 b.

9. Ibragimov E.I., Gazinazarova S., Yuldashev O.R. Mehnat muhofazasi maxsus kursi. Darslik.-T.: TIMI, 2014.-536 b.

10. Yuldashev O.R., Djabborova Sh.G., Xasanova O.T. Hayot faoliyati xavfsizligi. Darslik–T.:“Toshkent-Iqtisodiyot”,2014.– 268 b.

11. “Yong‘in xavfsizligi to‘g‘risida”gi qonun. O‘zbekiston Respublikasining qonun xujjatlari to‘plami. -T.: 2009 y., 40-son.

12. Azimov X.A. Bino va inshootlarda yong‘in xavfsizligi. O‘quv qo‘llanma. -T.: TAQI, 2004.

13. Yuldashev O.R., G‘ulomova G.M., Raxmatova D.M. Yong‘in xavfsizligi asoslari. Uslubiy qo‘llanma.-T.: TDTU, 2015.

14. Narziyev Sh.M., Kurbonov Sh.X. Hayot faoliyati xavfsizligi. O‘quv qo‘llanma–T.:“Yangi nashr”, 2019.– 234 b.